

II. AZ ÍTÉLETEKRŐL.

§. 40. Mikor többeselőterjesztéseket formálunk, titkonn kötjük egybe azokat az előterjesztéseket, melyek egymással megegyeznek. Mikor pedig ítélnünk, nyilván is kijelentjük állítással, vagy tagadással, hogy az öszvevetett előterjesztések megegyeznek-é egymással, vagy nem. Az *Ítélet* hát olyan gondolat, melybenn azt jelentjük ki, hogy az öszvevetett előterjesztések, megegyeznek-é, vagy nem: p. o. minden állat érez — némely emberek nem tudósok — ha esső lesz, sár lesz — Cájus vagy beteg, vagy nem beteg.

§. 41. A' már a' kérdés: mitsoda különbkülömbféle ítéleteket formálhatunk az említett módon? vagy, mitsoda nemei vagynak az ítéleteknek? Minden ítéletre nézve ezeket kérhetjük:

1. Mennyi előterjesztésre terjed ki az ítélet? Ez az ítéletnek *Mennyisége* (*Quantitas*): p. o. minden kö érzéketlen — ennek a' mennyisége ez: *minden*.

2. Öszve lehet-é kötni az előterjesztéseket, vagy nem? Ez az ítélet *Minéműsége* (*Qualitas*): p. o. Cájus tudós — ennek a' minéműsége ez, hogy

ezen előterjesztéseket: Cajus, és tudós, *össze lehet kötni.*

3. Miért, és hogy lehet az előterjesztéseket az ítéletbenn összevonnani, vagy nem kötni? és így, mitsoda egybekötésbenn, relatiobann vagynak az előterjesztések egymáshoz? Ez az ítélet *Egybeköttetése (Relatio)*: p. o. ha esső lesz, sár lesz, — ennek a' relatioja ez, hogy az egyik *Ok*, a' másik *Következés.*

4. Miképpenn van a' megegyezés, vagy meg nem egyezés az előterjesztések közt? úgy-é mint lehető, vagy meglévő, vagy szükségesképpenn való? Ez az ítélet *Módja (Modalitas)*: p. o. a' háromszegnek szükségesképpenn három oldalának kell lenni — ennek ez a' módja, hogy *szükségesképpenn* megegyeznek az előterjesztések egymással.

Annyi különböző ítéleteket formálhatunk hát, a' hány félek lehetnek azok, mennyiségekre, minémúségekre, egybeköttetésekre, és módjokra nézve.

§. 42. Az ítéletek vagy *Egyszeresek (Simplicia)*, vagy *Többszeresek*, vagy is *Öszvetettek (Composita)*. Egyszeresek azok, melyek tsak egy ítéletet foglalnak magokbann: p. o. Cajus tudatlan. Többszeresek pedig azok, melyeket ha kifejtünk, több ítélet lesz belőlök: p. o. Cajus tudatlan, de betsületes

ember. Lássuk először is az Egyszereseket, mennyiségekre, minémúségekre, egybeköttetésekre, és módjokra nézve.

§. 43. *Mennyiségekre* nézve az ítéletek vagy *Egyesek* (*Singularia*), vagy *Többesek*, vagy is *Különösök* (*Particularia*), vagy *Közönségesek* (*Universalis*). Egyes ítélet az, mely csak egy egyeselőterjesztésről szól: p. o. Cájus tudós. Különös ítélet az, mely valamely többeselőterjesztésnek némely részéről; Közönséges pedig, mely annak minden részéről szól: p. o. ez: némely emberek tudósok, különös; e' pedig: minden háromszegnnek három oldala van, közönséges ítélet. Az olyan ítéletek, melyekben a' mennyiség nints nyilván kitéve, neveztetnek *Bélyegteleneknek* (*Indefinita*), melyek is közönséges ítélet számba mennek: p. o. az ember véges Való — mikor esső van, sár lesz; melyeket másképpenn így mondtunk volna ki: minden ember véges Való — mindig, mikor csak esik, sár van. Az olyan ítéletek ellenbenn, melyekben a' mennyiség nyilván ki van téve, *Bélyegeseknek* (*Definita*) mondatnak. Az egyes ítéleteknek bélyegei a' *Tulajdonnevek*, és a' *Mutatópronomenek*: p. o. Cájus beteg — ez az ember nekem barátom.

A' különös ítéletek bélyegei ezek: *némely, sok, egynehány*; a' Közönségeské pedig ezek: *minden, kiki, egy sem, senki sem.*

§. 44. *Minéműségek*re nézve az ítéletek, vagy *Állítók*, vagy *Tagadók* (*Affirmativa — Negativa*), a' szerént, a' mint az ítéletbenn vagy azt jelentjük ki, hogy az előterjesztéseket öszve lehet kötni; vagy azt, hogy nem lehet: p. o. *Thraso vitéz, állító; Thraso nem vitéz, tagadó ítélet.* *

§. 45. A' mi az ítéleteknek *Egybeköttetését* nézi: az vagy *Belső*; vagy *Külső*. *Belső* az egybeköttetés, ha az egyik előterjesztés a' másikkann benne van,

* Még egy harmadik nemét is szokták az Ítéleteknek a' minéműségre nézve említeni, t. i. az *Öszvébbszorító*, vagy *Végnélkülvaló* ítéleteket, (*Limitantia*, vel *Infnita*), melyekenn az olyan ítéletek értődnek, melyekbenn az előterjesztéssel tagadó jegyet kötök öszve: p. o. azt tudom, hogy Cicero nem Hadivezér vólt. Végnélkülvalóknak neveztetnek azért, mert nints vége hossza azoknak a' jegyeknek, melyeket azonn az egyenn kívül lehet tulajdonítani az előterjesztésnek, Öszvébbszorítóknak pedig azért, mivel azok közzül a' sok jegyek közzül, melyeket az előterjesztésnek lehet tulajdonítani, egyet kivesznek, és az által a' jegyek számát öszvébb szorítják. De ezek állítóitélet számba mehetnek, minthogy a' tagadójegyet az előterjesztésről állítják: p. o. a' *nem Hadivezér* állítódik Ciceroról.

van, vagy is annak jegye. Az olyan ítélet, melybenn azt jelentjük ki, hogy az egyik előterjesztés jegye-é a' másiknak, vagy nem: neveztetik *Categoricumnak*, mely tehát vagy *állító*, vagy *tagadó*: p. o. Cajus tudós, állító; Cajus nem tudós, tagadó categoricum ítélet. Külső pedig az egybeköttetés, ha az egyik előterjesztés a' másikkann nincs benne; hanem függ egyik a' másiktól. Még pedig ez a' függés, vagy tsak az egyik részről van, a' mikor a' hátulsó előterjesztés függ az elsőtől, de ez nem függ attól; a' milyen egybeköttetés van az *Ok*, és *Következés* között, melyek közül ha az okot mondom, mondanom kell a' következést is; de ha a' következést mondom, nem szükség hogy mondjam ugyan azt az okot; mivel annak a' következésnek más oka is lehet; és az olyan ítéletek, melyeknek előterjesztései közt ilyen egybeköttetés van, neveztetnek *Hypotheticumoknak*: p. o. ha esső leszsz: sár leszsz. Vagy mind két részről van a' függés, a' milyen egybeköttetés van az Egésznek részei közt. Az olyan ítéletek, melyekbenn ilyen egybeköttetés van, *Disjunctivumoknak* neveztetnek: p. o. Cajus vagy beteg, vagy nem beteg; melyek t. i. *beteg* — *nem beteg*,

viszont függenek egymástól, úgy hogy akár ezt mondom: Cajus vagy beteg, ezt is mondanom kell: vagy nem beteg; akár ezt mondom: Cajus vagy nem beteg, ezt is mondanom kell: vagy beteg.

§. 46. A' categoricum ítéletbenn, a' mint láttuk, az előterjesztések olyan egybeköttetésbenn vagynak, hogy az egyik a' másiknak jegye. Az az előterjesztés, mely a' másiknak jegye, *Praedicatumnak*; a' pedig melynek jegye, *Subjectumnak* mondatik: p. o. ebbenn az ítéletbenn: Zsugorinak van pénze: *Zsugori* subjectum, *pénz* praedicatum. És minthogy az Ítéletnek ki kell jelenteni, hogy a' subjectumot a' praedicatummal össze lehet-e kötni, vagy nem: az a' Jel, mely által ez kijelentődik, nevezetik *Kötőléknek* (*Copula*), mely is tehát vagy állít, vagy tagad: p. o. Zsugorinak van pénze; ebbenn a' kötőlék ez: *van* — Irusnak nints pénze; ebbenn a' kötőlék ez: *nints*. Nem mindég vagnak így nyilván kiteve a' Categoricum ítéletnek ezen három részei; de az olyan ítéleteknek könnyű a' szokott formát adni: p. o. a' nap égetett — ezt a' szokott formábann így mondanánk ki: a' nap volt égető.

A' categoricum ítéletek, vagy *Ugyanazonosok*, vagy nem, (*Identica*, vel *non identica*). Amazokbann a' subjectum és praedicatum, tseretöbbeselőterjesztések: p. o. minden négyszeg négy oldalú figura; ezekbenn nem, p. o. *Cajus* nem tudós.

§. 47. A' hypotheticum ítéletekbenn (a' mint mondottuk), az előterjesztések abbann az egybeköttetésbenn vagynak, melybenn van az ok a' maga következéssel. Az ilyen ítéleteknek az a' része, melybenn az ok van, *Elsőnek*, *Elejének*, (*Antecedens*, *Hypothesis*, *Conditio*, *Prius*) a' pedig melybenn a' következés van befoglalva, *Hátulsónak*, *Hátuljának*, (*Consequens*, *Thesis*, *Conditionatum*, *Posterius*) mondatik: p. o. ennek az ítéletnek: *mikor esik — sár van*: amaz eleje, ez hátulja. Hogy a' hypotheticum ítélet helyes légyen, szükség, hogy a' következés valósággal folyjon az okból.

§. 48. A' disjunctivum ítéletekbenn egy előterjesztés, egy egészet jelent; a' többi előterjesztések pedig annak részeit jelentik: amaz hát felyebbvaló, ezek alábvaló, alátartozó többeselőterjesztések: p. o. az *Emberek* vagy *fejérek*, vagy *sárgák*, vagy *veresrézszínűek*, vagy *feketék*.

Mikor valamely többeselőterjesztésnek alátartozóit ilyenképpenn előszámáljuk, *Logikai osztást* (*Divisio logica*) viszünk véghez. Az a' felyebbvaló többeselőterjesztés, vagy is az az egész, melyet elosztottam, *Elosztottnak* (*Divisum*), az alábbvaló alátartozó többeselőterjesztések, vagy részek pedig, *Osztályos részeknek* (*Membra Divisionis*) mondatnak. És minthogy ugyanazon előterjesztést, több tekintetekből el lehet osztani: mindég meg kell mondaní az *Osztásbann való tekintetet* (*Fundamentum Divisionis*), melyre néztünk az osztásbann. A' felyebbi példábann, az osztásbann való tekintet, az Embernek a' színe vólt. — Ha valamely többeselőterjesztést több tekintetekből osztunk el: abból lesznek *Óldalaslágvaló osztások* (*Collateralis Divisio*): p. o. a' triangulomok, óldalokra nézve elosztatnak egyforma óldalúakra, egyforma szárúakra, és nem egyforma óldalúakra — szegeletekre nézve egyenes, tompa, és hegyes szegeletűekre. Ha az osztályos részeket újra elosztjuk: az az osztás *Alsóbbelosztásnak* (*Subdivisio*) mondatik: p. o. az Embert elosztom tudósra, tudatlanra; a' tudóst ismét elosztom Theologusra, Juristára. Ha az

elosz-

elosztásokat, és az alsóbb elosztásokat úgy terjesztem elő, hogy azokonn könnyenn végig lehessenn nézni: abból lesz *Tábella.*

Az osztásbann ezekre kell vigyázni:

1. Az osztásnak tökéletesnek kell lenni, azaz: minden részeket elő kell számlálni: p. o. a' triangulumnak ezen felosztása, hogy az vagy egyforma oldalú, vagy egyforma szárú, — hibás.

2. Mindenik előszámlált résznek valósággal benne kell lenni az elosztott többeselőterjesztésbenn: p. o. ez az elosztás: a' figurák vagy egyenes, vagy görbe lineájúak, vagy *szegeletek* — hibás.

3. Az osztályos részeknek, egyiknek a' másokban nem kell befoglalva lenni; hanem egymást ki kell rekeszteni; vagy is együvé, nem pedig egymás alá rendelt többeselőterjesztéseknek kell lenni: p. o. az Állatoknak ez az elosztása, hogy azok vagy madarak, vagy halak, vagy *sasok*, vagy *czethalak*, — ez ellen a' regula ellen vét.

4. Az oldalaslag való osztásokat nem kell öszvezavarni: p. o. az Emberek vagy férjfiak, vagy aszszonyok, vagy *feketék*: ezen osztás, az említett okból hibás.

§. 49. *Modalitássokra* nézve az ítéletek, az előterjesztések megegygyezésének,

nek, 's meg nem egyezésének, vagy lehetőségét, vagy meglétét, vagy szükségesképpennvaló létét jelentik (*Problematica, Assertoria, Apodictica*). A' problematicumokban az előterjesztések megegyezése, vagy nem egyezése, csak lehetőknek ítéldők; az ilyenekre hát csak a' kívántatik, hogy gondolhassam: p. o. az Ember *lehet* jó. Az assertoriumokban úgy nézzük az előterjesztések megegyezését, vagy nem egyezését, mint valósággal megllett dolgot: p. o. Cájus tudós, Cájus nem tudós. Az apodicticumokban úgy nézem az előterjesztések megegyezését, vagy nem egyezését, mint szükségesképpennvalót: p. o. a' triangulumnak három szegeletének *kell lenni*.

§. 50. Ha valamely ítéletnek mennyiségét, és minéműségét együtt nézzük: az, vagy *közönségesenn állító*, vagy *közönségesenn tagadó*; vagy *különösönn állító*, vagy *különösönn tagadó*; a' mikor az egyesítéletek, a' különösök közé értődnek: p. o. minden plánta él: közönségesenn állító — egy ember sem mindenható: közönségesenn tagadó — némely emberek tudósok: különösönn állító — némely emberek nem jók: különösönn tagadó ítéletek. A' Logicusok ezt ezzel a' négy betűvel teszik ki: A, E,

E, I, O. és ebbe a' versbe foglalják: *Asserit A, negat E, verum generaliter ambo; Asserit I, negat O, sed particulariter ambo.*

§. 51. A' mi az eddigvalókbann az egyszerűsítéletekről mondódott: mind az reáillik a' többszeres vagy öszvetett ítéletekre is; minthogy azok, egyszerűsítéletekből állanak.

§. 52. A' Többszeres ítéletekbenn már, az öszvetétel, vagy nyilván van, vagy el van rejtve (*Judicia manifestae, et occultae compositionis*). Amazokbann könnyenn szembetűnnek azok az egyszerűsítéletek, melyekből állanak: p. o. Cájus és Titus hazugok. Ez a' többszeres ítélet ezekből az egyszerűsítétekből áll: Cájus hazug, Titus hazug. — Ezekbenn ellenbenn nem tűnnek olyan hamar szembe az egyszerűsítéletek, melyekből állnak: p. o. csak az Isten mindenható — ez a' többszeres ítélet, ebből a' két egyszerűsítétekből áll: az Isten mindenható — és: senki a' ki nem Isten, nem mindenható.

A' mi a' nyilvánvaló öszvetételű ítéleteket illeti:

Valamely categoricum ítélet nyilván van öszvetéve, ha több subjectuma, vagy praedicatuma, vagy több subjectu-

jectuma, több praedicatuma is van: p. o. Cájus, és Titus gazdag — Cájus gazdag és tudós — Cájus és Titus gazdag és tudós — Látnivaló, hogy az ilyen öszvetett ítélet, annyi egyszeres ítéletből áll, a' mennyi subjectuma és praedicatuma van.

Valamely hypotheticum ítélet nyilván van öszvetévé, ha annak vagy több vagy-gyal különválasztott első része, vagy több és-sel öszveköttött hátulsó része, vagy mind kettő van: p. o. ha Cájus okosabb, vagy nem olyan rest volna: ezt el nem múlatta volna. — Ha van Szabadakarát: van Virtus, és van Imputatio. — Ha Cájus okosabb, vagy nem rest volna: gazdagabb és szerentsesebb volna. — Egy ilyen öszvetett ítélet, annyi egyszeres ítéletből áll: a' mennyi vagy-gyal különválasztott első, és és-sel öszveköttött hátulsó része van.

Itt meg kell jegyezni: hogy ha valamely hypotheticum ítéletnek több és-sel öszveköttött első része van: a' nem öszvetett Hypotheticum Ítélet, mint-hogy azok együtt tészik az okot: p. o. ha Cájus betegségében szorossabb diatétát tartott volna, és okos Doctorhoz folyamodott volna: meg nem holt volna — Nem mondódik, sem az magábann, hogy

hogy ha szorossabb diaetát tartott volna: meg nem holt volna; sem az, hogy ha okos Doctorhoz folyamodott volna: meg nem holt volna; hanem a' mondódik, hogy ha mind kettőt tselekedte volna: meg nem holt volna.

Valamely Disjunctivum ítélet nyilván van öszvetéve: ha annak több *és*-sel öszvekött subjectuma van: p. o. Cajus és Titus vagy betegek, vagy nem betegek; mely ezekből az ítéletekből áll: Cajus vagy beteg, vagy nem beteg — Titus vagy beteg, vagy nem beteg. Az ilyen ítéletekből annyi egyszeresítélet telik, a' mennyi *és*-sel öszvekött subjectum van benne.

Itt is jegyezzük meg: hogy ha valamely disjunctivum ítéletbenn több *és*-sel öszvekött részek vagynak: az nem öszvetettítélet: p. o. Cajus vagy jó, és annál fogva megelégedett; vagy nem jó, és meg nem elégedett. Ebbenn az ítéletbenn, jó, és megelégedett; nem jó, és meg nem elégedett — együtt tesznek egyegy részt.

A' mi pedig az Elrejtett öszvetéte-lű ítéleteket illeti: minthogy azokat el kell elébb bontani, ha az egyszeres ítéleteket, melyekből állanak, ki akarjuk keresni: *Kifejtendőknek (Exponibilia)*

neveztetnek. A' kifejtendő ítéleteknek ezen nemei vagynak:

1. A' *Kirekesztők (Exclusiva)*; melyekben vagy csak egy subjectumnak, minden más subjectumokat kirekesztvénn, tulajdonítódik, vagy nem tulajdonítódik valamely praedicatum; p. o. csak az Isten mindenható — csak Cájusnak nints esze; — vagy csak egy praedicatum tulajdonítódik, vagy nem tulajdonítódik valamely subjectumnak, minden más praedicatumokat kirekesztvénn: p. o. Cájusnak csak pénze van — Cájusnak csak esze nints. Azok az egyszeresítéletek, melyekből az ilyen kirekesztőitélet áll, különböző minéműségűek, egyik állító, másik tagadó.

2. A' *Kivevők (Exceptiva)*; melyekben a' subjectumnak egy része kivévődik, mint a' melyről nem lehet elmondani a' praedicatumot: p. o. Magyar Országonn minden Polgárok, a' Nemeseket kivévén, fizetnek adót. Itt is látnivaló, hogy az egyszeresítéleteknek különböző minéműsége van.

3. Az *Öszveszorítók (Restrictiva)*; melyekben a' subjectum, vagy praedicatum mellé bizonyos feltétel tevődik: p. o. Cájus okos ember, ha ugyan okosnak lenni azt teszi: a' maga hasznát jól érteni.

4. Az *Újonnanelőhozók* (*Reduplicativa*); melyekben a' subjectum ismét előfordúl: p. o. a' Király, mint Király, első ember az Országban.

5. Az *Öszvehasznító*k (*Comparativa*); melyekben több subjectum, vagy több praedicatum hasonlítódik öszve: p. o. több kell ész, mint erő.

§. 53. Az eddigvalókban egy egy ítéletet, tsupán magában vettünk gondolóra. Vessünk öszve már többeket, és lássuk, milyenek azok egymásra nézve.

1. Ha két öszvetett ítélet tsak mennyiségére nézve különbözik egymástól: azok *Egymásalátartozóknak* (*Subalternana*) neveztetnek; a' mikor az egyik ítélet közönséges, a' másik különös. Amaz mondatik *Felleybbvalónak* (*Subalternans*), ez *Alábbvalónak* (*Subalternatum*): p. o. minden értz megolvad a' tűzben — némely értz megolvad a' tűzben.

2. Ha az öszvetett ítéletek, vagy tsak minéműségek nézve, vagy mennyiségekre is, minéműségek nézve is különböznek egymástól: neveztetnek *Viszszásoknak* (*Opposita*), melyek is háromfélék: a) Vagy mind kettő Közönséges: *Közönséges Viszszások* (*Contraria*): p. o. minden Plánétáknak vagy-

nak lakosi — egy Plánétának sinsenek lakosi. *b)* Vagy mind kettő Különös: *Különös Viszszások (Subcontraria)*: p. o. némely emberek tudósok — némely emberek nem tudósok. Ezek subcontrariumoknak neveződnek, azért, hogy két contrarium ítéleteknek subalternatumjai. Ez az ítélet: némely emberek tudósok, ennek a' subalternatumja: minden emberek tudósok. Ez: némely emberek nem tudósok, ennek a' subalternatumja: egy ember sem tudós. Ezek az ítéletek pedig: minden ember tudós — egy ember sem tudós: contrariumok. *c)* Vagy az egyik Közönséges, a' másik Különös: *Viszszás Ellenkezők (Contradictoria)*: p. o. egy plánta sem mérges — némely plánták mérgesek.

3. Ha két ítéletnek egy a' minéműsége, azaz: vagy mind kettő állító, vagy mind kettő tagadó; és a' mi az egyiknek subjectuma, az a' másiknak praedicatuma, és a' mi az egyiknek praedicatuma, az a' másiknak subjectuma: azok neveztetnek *Megfordított (Conversa)* ítéleteknek. Még pedig, ha mind kettőnek egyforma mennyisége van: azok változás nélkül (*simpliciter*) vagynak megfordítva: *Változás nélkül való megfordítás (Conversio simplex)*: p. o. némely

mely emberek betegek — némely betegek emberek. Ha pedig különböző mennyiségűek, változtatva vagynak megfordítva: *Változtatott megfordítás* (*Conversio per accidens*): p. o. minden ember halandó — némely halandók emberek.

4. Ha a' megfordításbann azt, a' mi az előtt subjectum volt, tagadva tészem praedicatummá, és viszont a' praedicatumot subjectummá: — az olyan megfordítás nevezetik *Tagadvavaló megfordításnak* (*Contrapositio*); mely tagadva való megfordítás, vagy *változás nélkül való* (*simplex*), ha t. i. mind két ítéletnek egy a' mennyisége: p. o. minden emberek halandók — minden nem halandók nem emberek —; vagy *változtatott* (*per accidens*), ha az ítéletek különböző mennyiségűek: p. o. minden ember halandó. — némely nem halandó nem ember.

III. AZ OKOSKODÁSOKRÓL.

§. 54. Mikor az előterjesztések megegyezésének, vagy meg nem egyezésének az okát is megmondjuk; vagy is, mikor több ítéleteket egybevetünk, oly véggel, hogy a' többiből megtessen, hogy a' hátulsó ítéletbenn lévő előterjesztések megegyeznek-é, nem-é; vagy is, mivel a' mely előterjesztések megegyeznek, azokat lehet gondolni; a' mit pedig gondolni lehet, az logice igaz; a' hátulsó ítélet igaz-é, vagy sem? akkor mondatunk *Okoskodni (Ratiocinari)*; az egybevetett ítéletek pedig *Okoskodásnak (Ratiocinium)* mondatnak: p. o. okoskodom, mikor ezeknek az ítéleteknek igaz voltából: minden ember halandó — Cajus ember: ennek igazságát, Cajus halandó; — vagy mikor ennek az ítéletnek hamis voltából: egy ember sem tudós — ennek igaz voltát: némely emberek tudósok, — kihozom.

§. 55. Az az ítélet, 's ítéletek, melyből, vagy melyekből egy másiknak igaz vagy hamis voltát kihúzó: neveztetik, 's neveztetnek *Oknak (Fundamentum Ratiocinationis)*; a' pedig, melynek igaz vagy nem igaz voltát abból kihúztam, *Következésnek (Consequentia)*.

Ha

Ha már csak egy ítéletből húzzuk ki egy másiknak igaz vagy hamis voltát: az olyas okoskodás neveztetik *Egyenes következésűnek* (*Consequentia immediata*, — *ratiocinium consequentiae immediatae*): p. o. minden ember halandó — némely emberek halandók. Ha pedig nem tsupánn egy ítéletből, hanem több más ítéleteknek segítségével tudjuk meg valamely ítéletnek igaz vagy hamis voltát: akkor okoskodásunk, *Nem egyenes következésűnek* (*Consequentia mediata* — *ratiocinium consequentiae mediatae*) mondatik: p. o. minden ember halandó — Cajus ember: Cajus halandó.

§. 56. Lássunk először az *Egyenes következésű okoskodásokról*; melyek is épülnek: az ítéletek *Egymásalávaló rendelésénn* (*Subalternatio*), *Viszszázásánn* (*Oppositio*), *Megfordításánn* (*Conversio*), és *Tagadvávaló megfordításánn* (*Contrapositio*).

Az *Egymásalá rendelésre* nézve, ezek a' regulák:

1. Ha valamely közönséges ítélet igaz: igaz az alattalévő különös is: p. o. ha az igaz, hogy minden ember halandó: az is igaz, hogy némely emberek halandók. De valamely közönséges ítélet lehet hamis; és az alattávaló különös még

is igaz: p. o. nem igaz, hogy minden ember tudós volna, de igaz hogy némely emberek tudósok.

2. Ha valamely különös ítélet nem igaz: nem igaz az a' közönséges is, mely alá az tartozik: p. o. ha e' nem igaz, hogy némely emberek halhatatlanok: e' sem igaz, hogy minden emberek halhatatlanok. De ha valamely különös ítélet igaz: nem következik hogy igaz volna az a' közönséges is, mely alá tartozik: p. o. némely emberek tudósok: nem következik, hogy minden emberek tudósok.

A' *Viszszázásra nézve* ezek a' regulák:

1. Két ellenkező ítéletek között az egyiknek igaznak, a' másiknak hamisnak kell lenni: p. o. e' két ítéletek között: minden ember halandó — némely emberek nem halandók: az egyik igaz, a' másik hamis.

2. Ha két visszás közönséges ítélet között az egyik igaz, a' másiknak hamisnak kell lenni: p. o. ha az igaz, hogy minden ember halandó: e' nem igaz, hogy egy ember sem halandó. Mind kettő tehát nem lehet igaz; de mind kettő lehet nem igaz: p. o. ez: minden ember tudós, és, egy ember sem tudós: mind kettő hamis.

3. Ha két viszszás különös ítélet közzül az egyik nem igaz, a' másiknak igaznak kell lenni: p. o. ha e' nem igaz, hogy némely triangulomoknak négy szegelete van: ennek igaznak kell lenni, hogy némely triangulomoknak nem négy szegelete van. De megfordítva, nem lehet az egyik ítéletnek igazságából a' másiknak hamis vóltát következtetni; minthogy mind a' kettenn igazak lehetnek: p. o. e' mind a' kettő igaz: némely emberek betegek, némely emberek nem betegek.

A' *Megfordításra* nézve, ezek a' regulák:

1. Ha valamely ugyanazonos (*identicum*) ítélet igaz: igaz az az ítélet is, mely abból megfordítás által lett: p. o. minden triangulum három oldalú figura — megfordítva is igaz: minden három oldalú figura triangulum.

2. A' közönségesenn állító ítéleteket nem lehet változás nélkül megfordítani; azaz: nem lehet úgy változás nélkül megfordítani, hogy ha az az ítélet, melyet megfordítunk, igaz vagy nem igaz: az is igaz, vagy nem igaz légyen, mely abból megfordítás által lett: p. o. minden tudósok emberek — ebből nem következik, hogy minden emberek tudósok.

sok. Ellenbenn, változtatva meg lehet a' közönségesenn állító ítéleteket fordítani: p. o. ebből: minden Tudósok emberek, — következik: némely emberek tudósok.

3. A' közönségesenn tagadó ítéleteket, meg lehet mind változtatva, mind pedig változás nélkül fordítani: p. o. egy ember se mindentudó — ebből foly: egy mindentudó sem ember — némely mindentudó nem ember.

4. A' különösen állító ítéleteket, csak változás nélkül lehet megfordítani: p. o. ebből az ítéletből: némely emberek betegek — foly: némely betegek emberek.

5. A' különösen tagadó ítéleteket, sehogy sem lehet megfordítani: p. o. ebből az ítéletből: némely figurák nem triangulumok; — nem következik, hogy némely triangulumok nem figurák.

A' *Tagadva való megfordításra* nézve, ezek a' regulák:

1. Az ugyanazonos ítéleteket meg lehet tagadva fordítani: p. o. ebből: minden három oldalú figura triangulum; foly: egy nem triangulum sem három oldalú figura.

2. A' közönségesenn állító ítéleteket meg lehet mindenképpenn fordítani: p. o. ebből:

ebből: minden ember halandó — foly: egy nem halandó sem ember — némely nem halandó nem ember.

3. A' közönségesen tagadó ítéleteket, lehet változtatva, de nem lehet változás nélkül tagadva megfordítani: p. o. ebből: egy jó ember se tsalárd — ez foly: némely nem tsalárd jó ember; e' nem foly: minden nem tsalárd jó ember.

4. A' különösen állító ítéleteket, nem lehet tagadva megfordítani.

5. A' különösen tagadó ítéleteket, tsak változás nélkül lehet megfordítani: p. o. némely állatok nem madarak; ebből foly: némely nem madarak állatok.

§. 57. A' *Nemegyenes következésű Okoskodások (Ratiocinia consequentiae mediatae)*, vagy olyanok, hogy *különös* ítéletekből következtetek *közönségest*; vagy hogy *közönséges* ítéletből következtetek *különöst*.

§. 58. Az olyan nem egyenes következésű Okoskodásnak, melybenn *különös* ítéletekből következtetek *közönségest*, két neme van: egyik az *Inductio*, másik az *Analogia*.

1. *Inductio* az az okoskodás, mikor egynéhány előterjesztéseknek, melyek egy feljebbvaló többeselőterjesztés — Nem vagy Faj alá tartoznak, bizonyos
közös

közös jegyét látván, úgy okoskodunk, hogy annak a' jegynek meg kell lenni mind a' többi az alá tartozó előterjesztésekben, és így az egész Nembenn vagy Fajban is: p. o. Cajus, Titus, Cicero, halandó — Cajus, Titus, Cicero pedig emberek — és így minden ember halandó. Ennek az okoskodásnak ez a' regulája: *a' mit el lehet mondani minden egyről (individuum), azt el lehet mondani a' Fajról is: és a' mit el lehet mondani minden Fajról, ugyan azt el lehet mondani a' Nemről is.*

Mely regulából megtetszik: hogy szorossann véve, csak akkor szabad volna inductionn okoskodnunk, mikor minden egy egyeket, vagy minden Fajokat felszámolnánk; és e' volna a' tökéletes *inductio (inductio completa)*. De minthogy a' tapasztalás határa igen széles: többnyire meg kell érünk *nem tökéletes inductioval (incompleta)*; mely hát annyit tesz, hogy a' mennyire mi tapasztaltunk valamit, az közönségesen úgy van. A' honnan mihelyt ellenkezőt tapasztalunk, mindjárt változtatjuk ítéletünket.

Azoknak a' különös ítéleteknek, melyekből *inductio* által közönségest húzok ki, egyforma minéműségének, t. i. mind,

mindnyájának vagy állítónak, vagy tagadónak kell lenni. Az is látni való, hogy a' közönséges ítéletnek egyforma minéműségének kell lenni azokkal a' különösökkel, melyekből lett.

2. *Analogia* az az okoskodás, mikor látván, hogy két's több előterjesztés egynehány jegyekbenn megegyezik egymással: úgy okoskodunk, hogy azok mind a' többi jegyekbenn is megegyeznek; és így abból, hogy némelyekbenn megegyeznek, azt hozzuk ki közönségesen, hogy mindenbenn megegyeznek: p. o. ennek az esztendőnek kezdete száraz, szeles; a' tavalyi esztendő kezdete is száraz, szeles volt: és így, valamint a' tavalyi esztendő terméketlen volt, úgy ez is terméketlen leszsz. — Az analogia, egészen bizonyossá nem tesz valamit; hanem tsak hihetővé, még pedig annál hihetőbbé, mennél többek a' megegyező jegyek.

Azoknak a' jegyeknek, melyeknek megegyezéséből, a' többeknek megegyezését következtetjük, szükségesképpennvalóknak kell lenni: p. o. abból, hogy két ember egyenlő nagyságú, idejű, gazdagságú, nem következik, hogy mivel az egyik tudós, a' másik is az. Mint szinténn azoknak a' jegyeknek is, melyek-

lyeknek megegyezését következtetjük, szükségesképpennvalóknak kell lenni: p. o. abból, hogy két ember mind kettő tudós, jó characterű, nem következik, hogy mivel az egyiknek van bátyja, a' másíknak is van.

§. 59. Az olyan nem egyenes következésű okoskodás, melybenn *közönséges* ítéletből következtetek *különöst*: neveztetik *Syllogismusnak*. Az ilyen okoskodásokban azok az ítéletek, melyekből következtetjük a' különös ítéletnek igaz vagy nem igaz voltát, *Előljáróknak* mondatnak, (*Praemissae*, t. i. *Propositiones*, minthogy az ítéleteket *Propositionoknak* is nevezik); az az ítélet pedig, melynek igaz vagy nem igaz voltát amazokból kihoztam, mondatik *Kihozásnak* (*Conclusio*).

Egy ilyen okoskodásban legalább is kettő az előljáró; melyek közzül az, melyből a' kihozás foly, *Felső Propositionnak* (*Propositio major*); a' pedig, melynek segítségével a' felső propositionból a' kihozás következtetődik, *Alsó Propositionnak* (*Propositio minor*) mondatik: p. o. minden testet el lehet rontani — *felső*; a' gyémánt test — *alsó propositio* — a' gyémántot el lehet rontani — *kihozás*.

§. 60. Ha már a' syllogismusban csak két előjáró van, mint a' felyebbi példában: az nevezetik *Egyszeres syllogismusnak*. Ha pedig több az előjárója kétfőnél, *Többszeres*, vagy *Öszvetett syllogismus* a' neve.

A. *Egyszeres Syllogismusok.*

§. 61. Az egyszeres syllogismusok, vagy olyanok, hogy benne mind két előjáró ki van téve; vagy olyanok, hogy nintsen benne mind a' két előjáró kitéve. Amazok a' *Rendes* vagy *Tiszta egyszeres syllogismusok* (*Ratiocinia pura*); ezek a' *Nemrendes*, vagy *Nemtiszta egyszeres syllogismusok* (*Ratiocinia hybrida*). Szóljunk először a' Rendes syllogismusokról, azután a' Nemrendesekről.

§. 62. a.) A' *Rendes egyszeres syllogismusok*, a' szerént, a' mint a' felső propositiojok vagy categoricum, vagy hypotheticum, vagy disjunctivum ítéletek: — vagy *Categoricusok*, vagy *Hypotheticusok*, vagy *Disjunctivusok*: p. o. minden ember halandó — Cajus ember: Cajus halandó: *Categoricus* — Ha esik, sár leszsz — most esik: és így sár leszsz: *Hypotheticus* — Cajus vagy beteg, vagy egészséges — Cajus beteg: és így nem
egéssé-

egésséges: *Disjunctivus syllogismus*. Lásunk ezekről egyenként!

§. 63. Valamely ítéletnek subjectumát, és praedicatumát nevezik *Terminusoknak* (*Termini*). A' Categoricalus syllogismusban nem szabad sem többnek, sem kevesebbnek lenni három terminusnál. A' felsőpropositióban van kettő, p. o. a' felyebbi példában: *Ember*, és *halandó*. Az alsópropositióban, mely amannak aláveszi a' kihozás subjectumát, csak egy új terminus van: p. o. az említett példában; *Cajus*; mert a' praedicatuma — *Ember* — a' felsőpropositionak már subjectuma. A' kihozásban pedig nintsen egy új terminus is, mint a' melynek subjectuma — *Cajus* — már az alsó propositionak subjectuma; praedicatuma pedig — *halandó* — már a' felső propositionak praedicatuma. Már többnek nem szabad lenni három terminusnál. Mert ha az alsópropositióban két új terminus volna: úgy az nem venné alá a' felsőnek a' kihozás subjectumát: p. o. minden triangulumnak három oldala van, a' föld plánéta; — és így — abból semmi se következik. Ha pedig a' kihozásban volna egy új terminus: úgy az nem folya az előljárókból: p. o. minden triangulumnak három

rom oldala van — az egyforma oldalú háromszeg triangulum: és így a' négy- szeg három oldalú. Kevesebbnek sem szabad lenni három terminusnál: mert külbenn, vagy a' felső, vagy az alsó propositionnak ugyanazonosnak (*identica*) kellene lenni. Az első esetbenn a' kihozás egy volna az alsó propositionnal: p. o. minden ember, ember; Cajus ember: és így Cajus ember. A' második esetbenn az okoskodás egyenes következésű volna: p. o. minden ember halandó; némely emberek, emberek: és így némely emberek halandók.

Az alsó és felső propositionbann van egy közös terminus; mely annál fogva *Közösterminusnak* (*terminus medius*) mondatik. A' kihozásnak subjectuma, mely egyszersmind az alsó propositionnak is subjectuma, neveztetik *Kisesebbikterminusnak* (*terminus minor*). A' kihozásnak praedicatuma pedig, mely egyszersmind a' felső propositionnak is praedicatuma, neveztetik *Nagyobbik terminusnak* (*terminus major*): p. o. minden ember halandó; Cajus ember: Cajus halandó: *Ember* a' közös — *Cajus* a' kisebbik — *halandó* a' nagyobbik terminus.

Ha a' kihozás subjectumát S-sel, praedicatumát P-vel, és a' medius terminust M-mel jegyezzük meg: ezeknek a' betűknek e' leszsz a' rendi:

$$\begin{array}{r} M. P. \\ S. M. \\ \hline S. P. \end{array}$$

Ezt a' Rendet még háromféleképpenn lehet változtatni a' Megfordítás által, úgy, hogy: Vagy a' felső propositiont fordítjuk meg, a' mikor a' köz terminus mind két előljáróban praedicatum leszsz: p. o.

2.

$$\begin{array}{r} P. M. \\ S. M. \\ \hline S. P. \end{array}$$

P. o. Egy véges Való sem szent
Az Isten szent
Az Isten nem véges Való.

Vagy az alsó propositiont; a' mikor a' közterminus mind a' két előljáróban subjectum:

3.

$$\begin{array}{r} M. P. \\ M. S. \\ \hline S. P. \end{array}$$

P. o. Minden ember halandó
 Minden ember véges valóság
 Némely véges valóságok halandók.

Vagy mind a' kettőt: mikor a' köz terminus a' felső propositiobann praedicatum, az alsóbann subjectum:

4.
 P. M.
 M. S.
 ————
 S. P.

P. o. Egy háromszeg sem négyszeg
 Minden négyszegek figurák
 Némely figurák nem háromszegek.

Ezen négyféle Formája a' Categoricalus syllogismusnak, mely annak megmeg annyi Nemei, neveztetik *Figuráknak*; melyeknek tehát ez a' Tabellája:

1.	2.	3.	4.
M. P.	P. M.	M. P.	P. M.
S. M.	S. M.	M. S.	M. S.
———	———	———	———
S. P.	S. P.	S. P.	S. P.

Minthogy pedig mindenik figurában a' syllogismusok, propositioik mennyiségére, és minéműségére különbözök

bözők lehetnek: mindenik figurában a' Categoricalis syllogismusnak bizonyos Fajai lesznek, melyek a' figurák *Módjainak* (*Modi*) neveztetnek.

A' mi már az *első Figurát* illeti; annak e' vólt a' formája:

M.	P.
S.	M.
—————	
S.	P.

mely ezt teszi: az M-ről mondjuk vagy nem mondjuk a' P-t; úgyde az S-ről mondjuk az M-t; és így az S-ről is mondjuk vagy nem mondjuk a' P-t. Vagy: a' mi a' nemre vagy fajra ráillik: ráillik az mind azokra is, melyek az alá tartoznak; és megfordítva: a' mi a' nemmel vagy fajjal ellenkezik, ellenkezik az mind azokkal is, melyek az alá tartoznak. *Dictum de omni. Dictum de nullo.* És így, hogy abbann a' felső *propositio közönséges* — *Ex puris particularibus nihil sequitur* — még pedig vagy állító, vagy tagadó. Az alsó *propositio állító* — *Ex meris negativis nihil sequitur* — még pedig vagy közönséges, vagy különös; a' kihozás pedig, minéműségére, és mennyiségére nézve mindenféle lehet.

Már azokat az ítéleteket, melyek az *első figurában* ezek szerént a' regulák

szerént lehetnek, mennyiségekre és egyszersmind minéműségekre nézve ezekkel a' betűkkel nevezvén el: A. E. I. O. annyi módja lesz az első figurának, vagy más szóval, annyi faja lesz az első figurában lévő Categoricalus syllogismusnak, a' hányképpenn ezeket a' betűket, az említett regulákra vigyázzván, elrakhatjuk.

Ezeknek a' betűknek rendeit a' Scholasticusok, némely értelem nélkül való szókba foglalták be, melyek így következnek: bArbArA, cElArEnt, dArII fErIO; és ezek az első figurának négy módjai.

1.

bAr		Minden ember halandó,
bA		Minden Király ember:
rA		Minden Király halandó.

2.

cE		Egy ember sem halhatatlan,
lA		Minden tudós, ember:
rEnt		Egy tudós sem halhatatlan.

3.

dA		Minden kegyes szereti az Istent,
rI		Némely emberek kegyesek:
I		Némely emberek szeretik az Istent.

4.

fE | Egy jó sem gyűlöli felebarátját,
 rI | Némely emberek jók:
 O | Némely emberek nem gyűlölik &c.

Ebből látnivaló, hogy mivel minden syllogismusnak a' kihozása, vagy közönségesenn állító, vagy közönségesenn tagadó; vagy különösen állító, vagy különösen tagadó; az első figurában pedig mind ezek előfordúlnak: az első figura magában elég mindenféle syllogismusoknak formálására.

A' második Figurának formája ez:

P.	M.
S.	M.
—	
S.	P.

mely ezt teszi: a' P-ről mondódik az M. úgyde az S-ről nem mondódik az M. és így az S-ről nem mondódik a' P. És megfordítva: a' P-ről nem mondódik az M. úgyde az S-ről mondódik az M. és így az S-ről nem mondódik a' P. — Vagy: a' miről a' tagadódik, a' mi a' nemről vagy fajról állítódik; és a' miről az állítódik, a' mi a' nemről vagy fajról tagadódik: az nem tartozik az alá a' nem vagy faj alá; mely regula az első figura

figura regulájából foly. Ebből a' regulából megtetszik, hogy ebbenn a' figurában, a' felső propositionak *közönségesnek* kell lenni, de lehet állító is, tagadó is. Az alsó propositio lehet állító is, tagadó is, közönséges is, különös is. A' kihozás pedig mindég *tagadó*, és vagy közönséges, vagy különös.

E' szerént, ennek a' figurának ezen négy módjai vagynak: cEsArE, cAmEstrEs, fEstInO, bArOcO.

1.

cEs	Egy triangulumnak sints négy szegelete,
A	Minden quadratumnak négy szegelete van:
rE	Egy quadratum sem triangulum.

2.

cAm	Minden triangulumnak három szegelete van,
Es	Egy quadratumnak sints három szegelete:
trEs	Egy quadratum sem triangulum.

3.

fEs	Egy triangulumnak sints négy szegelete,
tI	Némely figuráknak négy szegelete van:
nO	Némely figurák nem triangulumok.

4.

bAr	Minden triangulumnak három szegelete van,
Oc	Némely figuráknak nem három szegelete van:
O	Némely figurák nem triangulumok.

Ezekből megtetszik, hogy a' második figurábnan, tsak tagadó kihozású syllogismusokat lehet formálni.

A' *harmadik Figurának* formája ez:

M. P.

M. S.

S. P.

mely ezt teszi: a' mit el lehet, vagy nem lehet elmondani a' fajról, vagy annak valami részéről: ugyan azt némely részben (*particulariter*) el lehet, vagy nem lehet elmondani a' nemről is; mint-hogy a' faj egy része a' nemnek.

Ebből

Ebből a' regulából foly: hogy eb-
benn a' figurábann a' felső propositio,
lehet közönséges is, különös is, állító
is, tagadó is. Az alsó propositio mindég
állító, és vagy közönséges, vagy külö-
nös; a' kihozás pedig mindég *különös*,
és vagy állító, vagy tagadó.

Ennek a' figurának tehát ezen hat
módjai vagynak: dArAptI, dAtIsI, fE-
lAptOn, fErIsOn, dIsAmIs, bOcArDO.

1.

dA		Minden valóságos tudós, virtuosus.
rAp		Minden valóságos tudós, ember.
tI		Némely emberek virtuosusok.

2.

dA		Minden kegyes szereti az Istent.
tIs		Némely emberek kegyesek.
I		Némely emberek szeretik az Istent.

3.

fE		Egy valóságos Tudós sem irigyli másnak tudományát.
lAp		Minden valóságos Tudós, ember.
tOn		Némely emberek nem irigylik másnak tudományát.

I 5

4.

4.

fE		Egy kegyes sem gyűlöli Felebarátját.
rIs		Némely emberek kegyesek.
On		Némely emberek nem gyűlölik Felebarátjokat.

5.

dIs		Némely gazdagok fősvények.
Am		Minden gazdagok emberek.
Is		Némely emberek fősvények.

6.

bOc		Némely gazdagok nem fősvények.
Ar		Minden gazdagok emberek.
dO.		Némely emberek nem fősvények.

Látnivaló hogy ebbenn a' figurá-
bann tsak különös kihozású syllogismu-
sok formálódhatnak.

A' *negyedik Figurának* is vagynak
tulajdon reguláji, s módjai; de elég ez
eddig próbául.

Mind a' többi figurákat lehet az el-
sőre vonni; a' szerént, a' mint vagy a'
felső, vagy az alsó, vagy mind két
előljárókat visszafordítjuk; a' mikor,
ha hiba vólt a' syllogismusbann, annál
könnyebbenn szembetűnik.

A'

A' második figurábann, a' felső propositio van megfordítva. Már ha a' második figurábann lévő syllogismusnak felső propositiója közönségesenn tagadó: azt változás nélkül megfordítjuk: p. o. ezt: egy triangulumnak sints négyszegelete; minden quadratumnak négyszegelete van: egy quadratum sem triangulum: — így fordítjuk meg, és így húzzuk az első figurára: egy négyszegeletű sem triangulum; minden quadratum négyszegeletű: egy quadratum sem triangulum.

Ha pedig a' felső propositio közönségesenn állító: tagadva fordítjuk meg; a' mikor a' tagadó alsó propositio, állítóvá (végnélkülvalóvá) leszsz: p. o. ezt: minden triangulumnak háromszegelete van; némely figuráknak nem háromszegelete van; némely figurák nem triangulomok — így fordítjuk meg: egy (*nem háromszegeletű*) sem triangulum; némely figurák (*nem háromszegeletűek*): némely figurák nem triangulomok.

A' harmadik figurábann az alsó propositio van megfordítva; mely mint-hogy állító, ha közönséges, változtatva fordítódik meg: p. o. ezt: némely gazdagok fősvények, minden gazdagok emberek; némely emberek fősvények: —

így

így fordítjuk az első figurában: minden gazdag fősvények, fősvények; némely emberek gazdag fősvények; némely emberek fősvények. — Ha pedig különös az alsó propositio, változás nélkül fordítjuk meg: p. o. ezt: minden kegyes szereti az Istent; némely kegyesek emberek; némely emberek szeretik az Istent — így fordítjuk meg: minden kegyes szereti az Istent; némely emberek kegyesek; némely emberek szeretik az Istent.

§. 64. A' *Hypotheticus syllogismusoknak* felső propositiója, hypotheticum ítélet. A' reguláji ezek:

1. Ha az eleje meghagyódik: meg kell hagyódni a' hátuljának is: p. o. ha Cajus betsületes ember, igazat mond; Cajus betsületes ember, és így igazat mond. Ez az okoskodás módja, az úgy nevezett *Állító mód (Modus Ponens)*. De megfordítva, nem lehet mondani, hogy ha az eleje meg nem hagyódik, a' hátuljának sem kell meghagyódni; mivel ugyan azon következés más okból is jöhet: p. o. nem okoskodhatom így: ha Cajus betsületes ember, igazat mond; Cájus nem betsületes ember, és így nem mond igazat; mert más okból is, nevezetesen félelemből mondhat Cajus igazat.

2. Ha

2. Ha a' hátúlja nem hagyódik meg, az eleje sem hagyódik meg: p. o. ha Cajus betsületes ember, igazat mond; Cajus nem mond igazat, és így nem betsületes ember. Ez az okoskodás módja, a' *Tagadó Mód (Modus Tollens)*. De ezt se lehet így megfordítani: ha meghagyódik a' hátúlja, az elejének is meg kell hagyódnia: ugyanazon okból, t. i. mivel a' következés más okból is folyhat: p. o. nem okoskodhatom így: ha Cajus betsületes ember, igazat mond: Cajus igazat mond, és így betsületes ember. Mert meglehet, hogy más okból mond igazat.

Ha a' hypotheticus syllogismus felső propositiójának hátúlsó része disjunctivum ítélet, és az okoskodás in modo tollenti van: az olyan syllogismus neveztetik *Dilemmának*; ha a' hátúlsó résznek, két; *Trilemmának*, ha három; *Tetralemmának*, ha négy tagja van 's a' t. p. o. ha a' sok álom használ, vagy a' testnek használ, vagy a' léleknek: úgyde a' testnek nem használ, mert azt elpuhítja; a' léleknek sem, mert elbutítja: és így a' sok álom nem használ. — Az ilyen syllogismusok, *Szavvasoknak* is (*Syllogismi Cornuti*) neveztetnek.

§. 65. A' *Disjunctivus syllogismu-*
soknak a' felső propositiója, disjuncti-
 vum ítélet. Ezek a' reguláji:

1. Ha a' felső propositióbann meg-
 nevezett részek, vagy is praedicatumok
 közöttül egy, a' subjectumnak az alsó pro-
 positióbann tulajdonítódik: mind a' töb-
 bi praedicatumok kirekesztődnek a' kiho-
 zásbann: p. o. a' testek vagy minerák,
 vagy plánták, vagy állatok; az arany
 minera: és így nem plánta, sem nem
 állat.

2. Ha a' felső propositióbann lévő
 praedicatumok közöttül egy, vagy több
 nem tulajdonítódik az alsó propositió-
 bann a' subjectumnak: a' többi mind tu-
 lajdonítódik a' kihozásbann: p. o. a' sze-
 gelet vagy egyenes, vagy hegyes, vagy
 tompa: ez a' szegelet se nem hegyes,
 se nem tompa; és így egyenes.

§. 66. b.) A' *Nemrendes egyszeres*
syllogismusok azok, melyek nintsenek
 ki egészen: melyek is *Lappangó syllo-*
gismusoknak (*Syllogismi Cryptici*) ne-
 veztetnek. Az olyan lappangó syllogis-
 mus, melybenn vagy egyik, vagy má-
 sik előljáró nintsen meg, neveztetik *En-*
thymemának, *επιθυμημα*-tól, eszembenn
 tartom; minthogy az egyik előljárót tsak
 eszünkben tartjuk: p. o. minden ember
 halan-

halandó: Cajus halandó: — ebbenn az alsó propositio nints kiteve. — Cajus ember: Cajus halandó: — itt a' felső propositio van oda.

Ha pedig egyik sints meg az előjárók közzül, tsak a' közös terminus van kiteve a' kihozással: az olyan syllogismus *Törpe (Contractus) syllogismusnak* mondatik: p. o. Cajus, *mint ember* halandó.

B. Többszeres Syllogismusok.

§. 67. A' Többszeres syllogismus nevei ezek:

1. Az *Epicheirema*, mely olyan okoskodás, mikor vagy a' felső, vagy az alsó propositio, vagy mind kettő mellé is mellé tevődik az ok, melyre nézve az állít, vagy tagad: p. o. minden ember *mint véges Való* halandó: Cajus ember: Cajus halandó. — Ennek első propositiója egy törpe syllogismus, melyet könnyű egészre kipótolni; úgyhogy az említett példából két syllogismus telik.

2. A' *Sorites*, mely az az okoskodás, mikor több syllogismus darabokat úgy kötünk össze, hogy azokból öszve séggel egy kihozás foly: p. o. a' borostyán fa — minden fák plánták — minden

den plánták élőttestek: a' borostyán élőtest.

A' soritesbenn vagy felfelé megyünk a' legközelebblevő okokról a' távolabbvalókra; vagy legfent kezdjük, 's úgy jövünk alá a' legközelebbvalókra. Amaz *Felfeléménőnek (Progressivus)*, ez *Lefeléjövőnek (Regressivus)*, vagy a' találójától *Gocleniustól Goclenianusnak* mondatik. Az elsőre példa a' felyebbmondott sorites. A' másodikra példa ez: minden plánták élőttestek; minden fák plánták; a' borostyán, fa: a' borostyán élőtest. — Mind a' kétféle sorites pedig, vagy *Categoricus*, vagy *Hypotheticus*, a' szerént, a' mint vagy categoricum, vagy hypotheticum ítéletekből áll.

A' felfeléménő categoricus soritesbenn, az előtte való propositio praedicatuma, a' következendőnek subjectuma; a' lefeléjövő categoricus soritesbenn pedig, az előttevaló propositio subjectuma, a' következendőnek praedicatuma.

Mind a' kétféle categoricus soritesből, egyszeres categoricus syllogismusok telnek; nevezetesen annyi telik belőlök, a' hány propositio van az első propositio és a' kihozás között. Nevezetesen, mikor a' felfeléménő categoricus soritesből

tesből egyszeres syllogismusokat formálunk: a' második propositiót felső, az elsőt alsó propositióvá tesszük; és az abból lett kihozást a' következő propositio alá vesszük, mely tehát felső propositio lesz: p. o.

1. Minden fa plánta;
A' borostyán fa:
A' borostyán plánta.
2. Minden plánták élőtestek;
A' borostyán plánta:
A' borostyán élőtest.

Mikor pedig a' lefeléjövő categoricus soritesből formálunk egyszeres syllogismusokat: az első propositiót felső propositióvá, a' másodikat alsóvá tesszük; az azokból lett kihozás, a' következő syllogismusban felső propositióvá lesz, melynek a' következő propositiót alá vesszük: p. o.

1. Minden plánták élőtestek;
Minden fák plánták,
Minden fák élőtestek.
2. *Minden fák élőtestek,*
A' borostyán fa,
A' borostyán élőtest.

Azok az egyszeres syllogismusok, melyek mind a' felfelémenő, mind a' lefelé jövő categoricus soritesből telnek,

első figurabéliek. Melyből következik, hogy a' categoricus soritesek propositioni, minémúségekre 's mennyiségekre nézve olyanok, a' milyeneket az első figura kíván; hogy hát a' felfelémelő categoricus soritesbenn, minden előjáróknak, az *utolsót* kivévén, mely tagadó is lehet, *állítónak* kell lenni; továbbá, hogy azokbann minden előjáróknak *közönsegeseknek* kell lenni, az *elsőnn* kívül, mely különös is lehet; a' lefeléjövő categoricus soritesbenn pedig, minden előjáróknak *állítóknak* kell lenni, az *elsőt* kivévén, mely tagadó is lehet; továbbá, azokbann minden előjáróknak *közönsegeseknek* kell lenni, az *utolsót* kivévén, mely különös is lehet.

A' felfelémelő hypotheticus soritesbenn, az előttevaló előjárónak hátúlja, a' következendőnek eleje: p. o.

Ha az Isten igaz: megbünteti a' bűnt,
Ha az Isten megbünteti a' bűnt: a' bűnös nem lehet bődög,

Ha a' bűnös nem lehet bődög: Cajus nem leszsz bődög,

Ha az Isten igaz: Cajus nem leszsz bődög.

A' lefeléjövő hypotheticus soritesbenn, az előttevaló előjárónak eleje, a' következendőnek hátúlja: p. o.

Ha

Ha a' bűnös nem lehet bóldog: *Cajus nem lesz bóldog.*

Ha az Isten a' bűnt megbünteti: a' bűnös nem lehet bóldog.

Ha az Isten igaz: a' bűnt megbünteti.
Ha az Isten igaz: *Cajus nem lesz bóldog.*

A' hypotheticus sorietesből is lehet egyszeres hypotheticus syllogismusokat formálni, és annyi telik belőle, a' hány előljárója van; minthogy mindenik propositiojából egy egy hypotheticus syllogismus lesz: p. o.

1. Ha az Isten igaz: megbünteti a' bűnt.

Úgyde az Isten igaz, és így megbünteti a' bűnt.

2. Ha az Isten megbünteti a' bűnt: a' bűnös nem lehet bóldog;

Úgyde az Isten megbünteti a' bűnt
(*az 1. syllogismus szerént*):

És így a' bűnös nem lehet bóldog.

3. Ha a' bűnös nem lehet bóldog: *Cajus nem lesz bóldog;*

Úgyde a' bűnös nem lehet bóldog
(*a' 2-dik syllog. szerént*):

És így *Cajus nem lesz bóldog.*

§. 68. Mikor valamely ítéletnek igaz voltát okokkal, és így okoskodás által békibizonyítjuk: mondatunk azt *Megmutatni*

tatni (demonstrare). Azok az okok, melyekből valamely ítéletet megmutatunk, együtt *Erősségnek (Argumentum)* mondatnak. Ezen okok közt az *első*, melyenn t. i. az egész erősség épül, *Principiumnak* mondatik: p. o. a' régibb Eleaticusok, azt, hogy a' világ mind matériájára, mind formájára nézve öröktől fogva való, ezzel az erősséggel akarták megmutatni: a' semmiből semmi se leszsz: már, ha a' világ matériájára nézve kezdődött volna valamikor, úgy semmiből lett volna; formájára nézve is ha kezdődött volna, ok nélkül, és így semmiből lett volna: következésképpenn mind formájára mind matériájára nézve öröktől fogva való. Ebbenn az erősségben a' principium ez: *a' semmiből semmi se leszsz.*

A' *Megmutatás (Demonstratio)*, vagy *Egyenes*, vagy *Kerülő (Directa*, vel *Indirecta*, seu *Apagogica*, seu *Deductio ad absurdum*). Amaz az, mikor valamely ítéletnek magának igaz voltát mutatjuk meg: p. o. van Isten, mert rend van a' világban; e' pedig az, mikor az ellenkezőjének hamis volta mutatódik meg: p. o. tegyük fel, hogy nincsen Isten: úgy ez a' világ történetből lett; úgyde az képtelenség: és így van Isten.

Isten. Ezen utolsó nemére tartoznak a' megmutatásnak a' Dilemmák is.

A' megmutatás regulái ezek:

1. Hogy az a' principium, melyből valamit meg akarunk mutatni, minden kétségenn kívül való légyen; külömbenn az a' hibája a' megmutatásnak, a' mit *Principii petitionak* neveznek: p. o. ez a' tselekedet igazságos, mert hasznos.

2. Hogy azt, a' mit meg akarunk mutatni, ne magával mutassuk meg: külömbenn *Circulus* van a' megmutatásbann: p. o. Cartesiusnak ebbenn az okoskodásábann a' circulus nyilván való: van Isten; mert az Istenről van Ideám; hogy pedig az, a' miről ideám van, valósággal van, oka: mert az Isten nem engedi, hogy megsaljanak ideáim. — Mely más szóval ezt teszi: van Isten, mert *van Isten*.

3. Hogy egy is az okok között, a' mint azok egymásból folynak, el ne hagyódjék: külömbenn *Ugrás* van a' megmutatásbann (*Saltus in demonstratione*): p. o. a' föld a' nap körül forog, mert minden planéta a' nap körül forog. Azt kellett volna elébb mondanom, hogy a' föld planéta.

4. Hogy az okból többet ne következtessünk, mint a' mennyi következik

belőlle; mert különbenn az ok *sokat tesz fel (nimium probat)*: p. o. az orvoslás haszontalan; mert *ennek* a' betegnek nem használt.

Már az ítéletek vagy olyanok, hogy azokat megmutatni nem szükség, (*Propositio Indemonstrabilis*), minthogy azoknak igazsága azonnal szembetűnik; vagy olyanok, hogy azokat elébb meg kell mutatni (*Propositio Demonstrabilis*). Mind a' kétfélék pedig vagy *Theoreticák*, vagy *Practicák*; a' szerént, a' mint vagy arról van a' szó: *mint van valami*; vagy arról: *mint kell valamit véghezvinni*.

Theoretica propositiók: az *Axioma*, melyet nem szükség megmutatni: p. o. az egész nagyobb akármelyik részénél; és a' *Theorema*, melyet meg kell mutatni: p. o. két parallelogrammum, melyeknek ugyan az a' bázisa, és ugyan az a' magassága van, egyforma.

Practica propositiók: a' *Postulatum*, melyet nem szükség megmutatni, minthogy feltevődik, hogy azt, a' mit az tart, végbe lehet vinni: p. o. a' Geometriában feltevődik, hogy minden két punctum közt egyenes lineát lehet húzni. És a' *Problema*, melyet meg kell mutatni: p. o. hogy kelljen két számot vagy többet összeadni.

Az olyan propositiók, melyek a' már megmutattakból egyenesen foly-
nak, és azért különösen nem mutatód-
nak meg: neveztetnek *Következéseknek*
(*Corollaria, Consectaria*). Az olyan
propositio, melyet más tudományból ve-
szünk, és felteszszük, hogy az ott meg
vólt mutatva, neveztetik *Költsönözött*
propositionak (*Lemma*). Az olyan
propositio, melynek igaz vóltát nem tud-
juk ugyan megmutatni, de még is fel-
teszszük igaznak lenni, hogy bizonyos
factumokat belőle kimagyarázhassunk,
neveztetik *Hypothesisnek*: p. o. hogy
a' mágnes a' vasat magához szívja, *fa-*
ctum; hogy ezt megmagyarázhassuk,
magnetica matériát veszünk fel; noha
annak létét nem tudjuk megmutatni. An-
nál jobb a' hypothesis, mennél többet
lehet belőle kimagyarázni; mennél ter-
mészetibb módon; és mennél kevesebb
mellesleg való hypothesisekre van szük-
sége: p. o. az Atomisták systemájának,
az atomusok hypothesisének sok melles-
leg való hypothesisekre van szüksége,
t. i. hogy azok kereksek, szegletesek,
horgasok 's a' t.

§.69. Ha valaki az okoskodásnak ed-
díg előadott regulái ellen vét, annak
okoskodása *hibás*; még pedig ha szánt-

szándékkal, alattombann vét azok ellen: okoskodása egyszersmind *Tsalárd okoskodásnak* (*Sophisma, Paralogismus, Fallacia*) mondatik. Ilyenek a' többek közt:

1. A' *Két értelem tsalása* (*Fallacia ambiguitatis, seu amphiboliae*), mikor titkonn négy terminus van az okoskodásbann: p. o. minden világot el lehet óltani; az ész világ: és így az észet el lehet óltani.

2. *A dicto secundum quid, ad dictum simpliciter*; mikor abból, hogy a' praedicatum a' subjectumra bizonyos feltétel alatt ráillik, azt következtetjük, hogy feltétel nélkül is ráillik: p. o. a' ki alszik nem vétkezik: a' ki sokat iszik, alszik 's a' t. az alsó propositiobann el van hagyva a' feltétel.

3. *Ignoratio Elenchi*: mikor valaki olyanbann keres ellenkezést, a' mi a' kérdéssel nem ellenkezik: p. o. ha valaki az Astronomus ellen, a' ki a' hóldat setét testnek mondja, így okoskodna: hogy a' hóld nem lehet setét test, mert világít: A' világítás azzal, hogy valamely test setét légyen, nem ellenkezik, minthogy a' setét test is világíthat, ha a' más világot visszaveri.

§. 70. Lásd különösönn a' Logicára:

1. Wolfii *Philosophia Rationalis, sive Logica.* Francofurti. 1732.

2. Chr. Kiesewetter's *Grundrifs einer reinen, allgemeinen Logik.* 2 Th. 1795—96.

NEGYEDIK CZIKKELY.

A Beszédről. (Loquela, — Sermo.)

§. 71. Hogy az Okosság, említett mesterséges mukáját, melybenn ront, bont, diribel, darabol, szed, vesz, zúr, zavar, hogy a' sokból egyet, a' zúrza-
varból rendet hozzon ki, véghez vi-
hesse; és hogy a' mit a' sok között ki-
válogatott, és öszverakott — a' *többes-
előterjesztést* — megtarthassa, 's azt
más affélével egybevetesse, 's elren-
delhesse — *fajokat, nemeket, systemát*
tsinálhasson: *Jegyekre* van szüksége,
melyekhez *többeselőterjesztéseit* hozzá-
köthesse, — azokat *elnevezhesse* — hogy
így azok öszveforradván, a' jegy meg-
örizze az előterjesztést. Ezek a' jegyek
a' *Szók (Verba)*, melyekből áll a' *Be-
széd (Loquela, Sermo)*. Szó nélkül
soha egészen el nem szakaszthatná a'

többselőterjesztést az egygyesektől; valamint öszveállott, azon módonn visszatérne a' maga elementumiba; és újra azon munkával kellene öszverakni; a' következő kitörtené az előttevalót. Szó nélkül lehetetlen volna az egybevetés, a' Rend — Systema.

Ezekből látnivaló, hogy az okosság, beszéd nélkül soha ki nem fejtődhetne; és így, hogy a' gyermeknek akkor kezd igazán esze lenni, mikor beszélni tanul; hogy a' beszéddel együtt *Észt* is tanul: és hogy a' Siketnémák ha beszélni meg nem tanulnak, mind végig baromi butasághann maradnak, hogy annál fogva az az áldott mesterség, a' *siketnémák beszélni tanítása*, ezeknek a' nyomorúttaknak nem tsak szót ad szájokba, hanem egyszersmind ész is fejekbe. Látnivaló továbbá az is, hogy mennél tökéletesebb valamely Nemzetnek nyelve: annál pallérozottabb az értelme is; és megfordítva: mennél szűkebb valamely Nemzetnek nyelve, kivált mennél kevesebb szavai vagynak a' fellengősebb előterjesztések kitételére, annál kevesebbek előterjesztései is; úgyhogy az a' *képekkel való beszéd*, melyel az első Philosophok éltek, 's a' félpallérozottságú Nemzetek élnek, és a' melyet bámúlni szoktak,

tak, az előterjesztések, az ész szegénységére mutat. A' Nyelv, az elme pallérozottságának bizonyos mértéke. Következésképpenn, ha nyelvünket pallérozzuk, elménk is pallérozódik. A' tökéletes idegen nyelvek tanulása, az elme pallérozódására felette hasznos.

Valamint pedig mikor gondolkodunk, magunkal beszélünk: úgy ha gondolatinkat másokkal közleni akarjuk, másokkal beszélünk. Vagynak ugyan más jegyek is, melyekkel gondolatinkat megtestesíthetjük, és éreztethetjük másokkal; nevezetesen hangunk, ábrázatunk változása, testünk mozgása, kezünk járása, rajzolás, festés által kijelenthetjük gondolatinkat: de az ilyen *Természeti*, vagy is a' dolog természetéből folyó *jegyeknek* (*Signa naturalia*) az a' baja, hogy nem lehet minden gondolatinkat velek kifejezni, nem is mindég lehet velek élni, és sokszor kétséges értelműek. Legalkalmasabb eszköz gondolatinknak másokkal való közlésére a' beszéd; melyel, minthogy a' hangot ezer meg ezer formába önthetjük, mindenféle gondolatokat, még pedig a' legszorosabb meghatározással kitehetünk; és a' szónak most sebessenn, majd lassabbann való mondása, a' hangnak fel's alá való hordo-

hordozása, 's a' hol kell, megnyomása által (*declamatio*), igen elevenen kifejezhetünk; 's élhetünk is tsaknem mindenféle állapotbann vele.

Ha a' beszédnek e' kettő a' célja: látnivaló, hogy az a' legtökéletesebb nyelv, mely ennek a' célnak legjobbann megfelel; és így a' melynek van elég szava a' gondolatok minden nemeinek 's változásinak kitételére. A' bárdolatlan nyelvek egyfelől bújázkodnak az *egyjelentésű* szókban (*synonyma*), másfelől sok szó híjjával vagynak. Továbbá, a' melynek kész szavaiból könnyű az öszvetétel által újakat formálni az új gondolatok előadására. A' melynek sok szavai vagynak, melyek a' *dologra mutatnak*, vagy is köztök, és a' jegyzetett dolgok közt néminémű hasonlatosság (*Onomatopoeiemen*) van. És végre, a' melynek könnyű kimondása van, mely is, a' magábann, és mással hangzók egyenlőképpennvaló feltserélgetésébenn, 's változtatásábann áll.

§. 72. Kérdés, hol vette az Ember a' beszédet? Hogy a' beszédet az Isten adta volna az ember szájába, a' mint némelyek tartják, az ez ellen a' Canon ellen van: *a' természeti dolgokat, míg tsak lehet, természeti okból kell kimagya-*

gyarázni; melytől való eltávozás, a' természet tudományának halál, és a' babonaságra egyenes út. Nints is rá semmi szükség, hogy az emberenn kívül kereskedjünk. Készenn van szájában a' beszédre való eszköz; a' társasági élet, mely nélkül az ember nem lehet, nem is vólt soha, kényszeríti gondolatának másokkal való közlésére; a' nagy igyekezet hangot nyom ki belőle, mely közelít azoknak a' dolgoknak hangjához, melyeket gondol, kezd onomatopoeiemenákat formálni. Itt a' nyelvnek kezdete: hol tehát nem kell valami nagyonn mesterségest keresni. E' meglévén, könnyű vólt az okoskodó embernek olyan neveket is találni, melyek közt, és az elneveztetett dolgok közt, semmi hasonlatosság sints; könnyű vólt sok századok lefolyta alatt, az eleinte szűk, durva, és regulátlan nyelvet bővítgetni, tsinozgatni, és regulázni.

Honnan van a' nyelvek közt való külömbség? Ha azt teszszük is fel, hogy valamint az emberi nemzet egy tör'sökből ágadzott el: úgy a' sok külömbkülömbféle nyelvek is mind egy eredeti nyelvből származtak: könnyű okát adni a' külömbségnek. A' nyelv, szájról szájravaló adás által terjed: a' szónak ki-
mon-

mondása külömbkülömbféle lehet, és az a' nyelvet mindjárt változtatja. Továbbá az az eredeti nyelv nagyon szűk levénn, mikor azt kiki a' maga lakhelyéhez, élete módjához, állapotjához, egy szóval szükségéhez képest tódta fódta: annyira el kellett annak változni, hogy többé a' fóttól alig látszott a' régi. Még nagyobb lett a' változás, annál fogva a' külömbség, mikor egyik Nemzet a' másikkal öszveögyeledvénn, a' nyelvek is öszvezavarodott.

§. 73. Gondolatinknak másokkal a' beszéd által való közlésének, a' hely, és az időtávolysága határt vetnek. Olyan eszközzől kellett gondolkodni, mely által a' szók, akármilyen távolyságra, és akármennyi idő múlva is meghallatnának. Lefestették tehát a' hangot, megjegyzették a' szókat bizonyos jegyekkel, a' mi a' fülé vólt, adták a' szemnek: a' szók-nak ezen jegyei az *Írás*. Az írás mester-sége a' festésből eredt; abbann is állott először, hogy a' szók, élő és élet nélkül való dolgok képeinek hasonlatosságábann adódtak elő. Ilyenek vóltak az Aegyptomiaknak *Hieroglyphumai*. De mivel az efféle jegyek hosszas tanulást kívántak, és sokszor kétséges éttelműek vóltak: addig mesterkedett az emberi ész, míg
azt

azt a' sokkal könnyebb és alkalmasabb írás módját feltalálta, hogy magokat a' szókat festené le, azoknak minden portzikáját külön külön jegyekkel adván elő: a' mire talám a' száznak a' szók kimondásábann való külömbkülömbféle formája adott alkalmatosságot; a' minthogy a' betúk formáji, nagyonn is húznak a' száznak azok kimondásábann való formájához; hogy így az írás által, mintegy a' beszélő száj festődnek le. Felséges találmány! Egy egész nyelvnek elemantumait kikeresni, azoknak külön külön jegyeket adni, ezeket összeillegetni, 's belőlök egy egész nyelvet újra össze-
rakni, — nagy munka, nagy ész!

III. S Z A K A S Z.

AZ ÉRTELEMNEK KÜLÖMBÖZŐ MÉRTÉ-
KEIRŐL.

§. 74. Az eddig előadott tehetségek, nem mindennek egyenlő mértékben adódnak, kinek több, kinek kevesebb. Vagynak *buta*, vagynak *jó*, vagynak *nagy Elmek* (*Ingenium*).

A' *buta elme* (*ingenium hebes*), a' könnyűt is, ha kevés is, nehezenni tudja felvenni; minden esméretének háttára a' ház küszöbe: annak a' kevésnek is inkább mechanice, a' szokásnál fogva, mint gondolkodva tudja hasznát venni; a' tudományok tanulása által még butúl, nem emészthetvénn meg a' sok újat, és külömbkülömbfélét; maga nem tudván gondolkodni, örömet megy más után, az idvesség dolgában is más szemével néz; van is szüksége vezetőre, de a' ki sokszor félre vezet: — nyomorúlt ember!

A' *jó elme* (*Ingenium bonum*) tágas, sok fér belé, sokat megbír; a' mit bévett, megemészt, elrendeli, onnan a' mikor és a' mit kell előveszi.

A'

A' kibenn pedig az esmerő tehetségek a' legnagyobb mértékben megvagynak, annak *Nagy elméje* (*Genie, Ingenium divinum*) van. Nagy elme! ritka madár, századok szülik, századok járnak világánál.

Magnus ab integro Seclorum nascitur ordo.

Új világ kezdődik a' Geniekkal. Vilám módjára keresztül hat azonn, a' mihez fog; elhagyja a' járt utat, nem köti magát a' regulához, kalaúz ő és regula maga magának; újít, talál; munkája remek, és másoknak regula.

§. 75. Minthogy pedig az Esmerő tehetségek külömbkülömbféleképpenn lehetnek egyelítve; egyik ingredientióból több lehet mint a' másikból: a' jó elme, és nagy elme, vagy is az *Elmebéli talentumok, ajándékok, külömbözők*: egyikben *Elmésség*, másikkann a' *dologba való Méjbelátás*; egyiknek a' *Poësishez* van esze, másikkann a' *Mathe-sishez*, harmadikkann a' *Philosophiához*'s a' t.

Az *Elmésség* (*Ingenium festivum*) a' külömböző dolgok egybehasonlításában áll; a' mi minthogy váratlanul esik, egyszerre száma nélkül való öszvesógorosodott előterjesztések ébrednek fel fejünkben, melyeket az egybehasonlított

dologra általviszünk, úgyhogy a' hasonlított dologbann a' hasonlót látjuk: fel-pattannak mintegy tágonn lévő érzőina-ink, 's katzagásra indítanak: p. o. mikor valaki sajnálkozott egy valakinn, hogy jobb nevelése nem vólt, 's egy másik azt felelte: „*semmitem, úgy is tsak medve lett volna*“ — „*Igen* — így szóll egy harmadik — *de tántzóló medve.*“ — Az elmés mondások (*bon mot*) a' beszéd sava, az együtt beszélgető társaságok' öröm olajja, melyekenn a' jó kedv fellobbanvánn, nagy tűzzel kiront. Ha hát valamely mondás elmés akar lenni, könnyenn kell annak jönni: nints nyomorúltabb, mint az erőltetett elméske-dés; a' hasonlatosságnak szembetűnőnek, 's elevennek, a' mondásnak rövidnek 's erővel telyesnek kell lenni, hogy egyszerre egész erővel illessen; a' honnan ha valamely elmés mondást több szóval adunk elő, kiveszszük az erejéből. Mint-hogy az elmesség az előterjesztések egy-beköttetéseinn, nevezetesenn a' hasonla-tosságnál fogva való egybeköttetésenn épül, és így főképpenn a' képzelő tehet-ség munkája: az elmesség mixturájá-bann a' képzelő tehetségből kell soknak lenni; hogy az minden alkalmatosságra ezer meg ezer képzeleteket állíttson elő.

Az

Az *Éleselme* (*Ingenium sagax*) a' dologba mélyenn bélát, béhat annak minden zegi zugába; észreveszi a' dolgok közt a' legkissebb külömbséget is; a' *nem az a' kérdés*, szava járása, és egyenesenn a' kérdésre felel; látja hogy *nem úgy kén*, ha *hogyan kén*, nem mindég tudja is — *Criticus*. — Az Elméség játszi, az *Éleselme* komor; amaz az ifjúság virága, ez az idő megért gyümöltse; amaz a' dolognak külső színet nézi, ez a' lelkébe hat bé; amaz múlattat, ez tanít; ennek ingredientiaja: jó érző, jó képzelő tehetség, húzomos figyelmetesség, 's mindenek felett a' jó ész.

A' *Poëtai lélek* (*Facultas fingendi, Ingenium poëticum*) *, teremt, a' gondolatot testbe öltözteti, érezteti a' szemmel, a' füllel. Van a' Poëtának valamely gondolatja, melyet meg akar testesíteni: előáll a' képzelő tehetség a' maga képzeleteivel, melyek ahoz a' gondolathoz valók; az okosság szélyelszedi a' képzeleteket, és azoknak részeiből egy új képzeletet formál, mely annak a' gondolat-

L 2

nak

* Itt a' Poëta neve szélesenn vevődik. Akár beszéddel, akár hangal, akár színnel, akár figurákbann adja elő a' Poëta a' maga megtestesített gondolatját: a' mesterség tsak egy.

nak köntösül szolgáljon. Ilyen módonn vagy olyan dolgokat költ a' Poëta, melyek a' természetbenn sehol sintsenek; mikor p. o. ezt a' gondolatot, *gyorsaság, szárnyas ló képibenn* adja elő; vagy pedig olyanokat, melyek megvagynak ugyan a' természetbenn, de nem abbann a' tökéletességbenn (*Idea, Ideale*), mint mikor ezt a' gondolatját, *isteni szépség*, egy olyan szép emberi formá-
bainn terjeszti elő, melybenn együtt vagynak mind azok a' szépségek, melyek különkülönn egy egy emberbenn feltaláltatnak: p. o. *Belvederi Apolló, Medicea Vénus*; ilyen a' bődög életnek, egy szép kertnek leírása 's lefestése. A' Poëtának eleven és gazdag képzelő tehetségének kell lenni, hogy a' képzeleteknek bővibenn legyen: de szint-olyan jó eszinek is kell lenni, hogy megtudja ítélni, mi oda való, mi nem; mi illik öszve, mi nem.

„*Humano capiti cervicem pictor equinam
jungere si velit etc. — risum teneatis
amici?*“

Poëta nascitur, non fit.

IV. SZAKASZ.

AZ ÉRTELEM NYAVALYÁIRÓL.

§. 76. *Ép* az elme, míg az esmérő tehetségek szép egyet értéssel viszik véghez a magok munkájakat: *beteg* ellenben ha az esmérő tehetségek nem egyeznek; nevezetesen ha a képzelő tehetség a többinek nyakára nő, és azokat elfojtja. Gyakrann játszunk kedvünk töltéből képzelő tehetségünkkel: de bezeg a képzelő tehetség is gyakrann játszik velünk, még pedig kedvünk ellen. Az álmokbannjárók, altokbann járnak kelnek: a lélekbenn betegek ébrenn álmodnak, ébrenn játszák el álmaikat. Az álombann távol van az eszmélés, azért hurtzol bennünket fel's alá a képzelő tehetség: a lelkibetegeknek is ez a baja; neki szelesedett képzelő tehetségek elkapvann őket, az eszmélés nagy részént, vagy egészen is oda van; tsak játszik osztánn a képzelő tehetség ezekkel a nyomorúttakkal.

Ha e' szerént a' képzelő tehetségől van minden baj: látnivaló, hogy valami a' képzelő tehetséget tüzei, mind az készíti a' nyavalyát; és hogy a' képzelő tehetséget kell zabolánn tartani,

— — — „*quae nisi paret,*
„*Imperat; hanc fraehis, hanc tu com-*
„*pesce catena.*“

Az eszközök tudva vagynak, éljünk velek: praeservativa kell itt, a' cura bizonytalan.

§. 77. A' lélek nyavalyái már, tsak a' képzelődésnek és eszmélésnek grádu-saibann különböznek egymástól; egyik nyavalyábann szelesebb a' képzelődés, kissebb az eszmélés, mint a' másikkann; a' minthogy ha öröködik a' nyavalya, a' beteg a' kissebb nyavalyából a' nagyobbba szokott esni.

Nyavalya már, bár akármilyen kapós is, a' módivá lett *Nagyérzékenység*: mikor t. i. valakit minden tsekélység nagyonn megillet. A' képzelő tehetség nagyítja az érzéseket, szemfényt vesz, azt is érezzük a' mi nints. Mi szükség ott borzadni, a' hol nints semmi borzasztó? „*Érzékenyíteni kell az Ifjat, hogy* — úgy mondanak — *a' jó-ra érzékeny legyen.*“ — Elérzékenyítjük, azaz, elrontjuk az Ifjat, 's azombann czélunkat el nem érjük; mert hi-

szem képtelenség úgy akarni érzékenyíteni a' jóra, hogy ugyan akkor a' rosszra is ne érzékenyítődjön; a' ki egybenn érzékeny, másbann is.

Van egy másik *Patiens*. Ez bolond a' nagy böltsesség miá — „*cum ratione insanit.*“ Ő más világbann él, a' maga világábann, a' képzeletek világábann. Kitsinálja képzeletibenn, hogy volna jó, hogy kellene; 's azt akarná, hogy ebbenn az empiricus világbann is úgy lenne; pedig nem lehet, 's nem is jó volna: annál fogva néki itt semmi sints helyénn, mindenbenn gántoskodik — itt nem az okosoké a' kenyér; ő *Poëta*, még sem első ember; tsak neki van esze, még sem igazítják mások az övéhez a' magokét, kiki legjobbnak tartja a' maga óráját. De ez nem tsuda, mert ő a' maga világábann él, a' maga szemével néz itt mindent: miként a' dolgok másképpenn tetszenek, ha a' madár *perspectivából*, másként ha a' föld színéről nézük azokat. Kitsoda ez? A' *Phantasta*; a' maga világába kell küldeni. Ki a' nem *phantasta*? Az okos ember, a' ki tud bánni a' világgal.

A' *phantasta* valósággá akarná tenni képzeleteit: az *Eszelős* (*Fanaticus*) valóságoknak tartja: *Lelkeket lát, Isten-*

nel beszél (*oraculum*), *Geniussa* van; Emanatiót, Pantheismust 's a' t. tart; a' testeknek természet felett való erőt tulajdonít — Alchimisták, Astrologusok, Chiromanták, Megbabonázók 's a' t. Az eszelős a' maga képzeleteibenn él (*extasis*), annál fogva nem érez; sok ideig elbőjtöl, magát korbátsolja, a' kínzást kiállja, 's a' t. És mivel ő olyanokat lát, hall, melyeket mások nem látnak, nem hallanak, többeket, nagyobbakat tud másoknál; ő különösen el van választva: kevély, térítő, üldöző. Az eszelős ritkán gyógyúl ki. Minden tanítás híjjáavaló, nem férünk hozzá; a' mások tapasztalását, az értelem természetét híjjába hozzuk fel: éppenn azért ő eszelős, mert néki más tapasztalása, más feje van. Az üldözés még rosszabbá teszi a' dolgot; az néki ditsekedése. A' társalkodás, a' mulattatás, némelykor használnak.

Legbelyebb vagynak a' rosszban az *Örültek*, a' *Bolondok* (*mente alienatus, amens, amentia*). Sokáig tépelődvénn valamivel, az által képzelő tehetségek utóljára nagyonn neki szelesedvénn, 's az eszmélés tsaknem egészen elaluvánn: képzeleteik után mennek, azokhoz képest éreznek, okoskodnak, annál fogva

fogva félre beszélnek, tselekesznek (*delirium*). Még pedig némelyek szüntelen képzelődnek, 's eszekenn kívül vagynak; annyira megfenekelvén a' fejükben az a' dolog, a' mi őket megzavarta, hogy azt többé nem tudják onnan kivetni (*fixa idea*). Másoknak ellenben csak akkor áll elő *paroxysmusok*, mikor az a' dolog, a' minn sokat tépelődtek, talál előfordúlni: külömben pedig a' legtsendesebben vagynak, a' legjózanabbann gondolkodnak. (*lucidum intervallum*).

Azokhoz a' dolgokhoz képest, melyek az örültséget okozták, külömbkülömbféle formái vagynak a' bolondságnak: vagynak *furtsa*, vagynak *komor*, vagynak *dühös bolondok*.

A' *Furtsabolondok* (*demens, dementia*), valami kedves dologgal ábrándoznak, Királyoknak, Isteneknek 's a' t. képzelik magokat. Ez a' kevélység 's helyehulyaság nyavalyája; a' honnan ez, (megengedjen az aszszonyi nem) az aszszonyokat szokta járni.

A' *Komorbolond* (*melancholicus, melancholia*), abba a' kedvetlen dologba, mellyel képzelődik, egészen belé van merülve; tsendes, hallgat, magá-bann emésztődik. Szerelem nyavalyája.

A' *Dühösbolond* (*insanus, insania*), a' maga ellenségével, ki többnyire csak képzelt ellenség, vagdalkozik képzeletibenn. Rettenetes látás, mivé lesz az ember, ha ebből a' világból, a' képzetelek világába általlép! Itt, itt kell a' segítség. Szerentse, ha a' betegnek fejéből ki lehet ütni azt, a' mivel képzelődik; levevődvénn szemeiről a' hályog, lát. „*Hoc opus, hic labor.*“ — Ha az örültek kigyógyúlnak, nem jut eszükbe, mi történik az alatt velek; a' minek az eszmélés távol lété az oka.

MÁSODIK RÉSZ.

AZ AKARATRÓL.

§. 78. Úgy tapasztaljuk, hogy némely dolgoknak, mikor azokat érezzük, kedves az érzése, másoké ellenben nem kedves, vagy is hogy némelyek *gyönyörűséget* (*voluptas*), mások *fájdalmat* (*dolor*) okoznak: p. o. édes, keserű, jó szag, rossz szag, 's a' t. A' képzelő tehetség megújítja régi kedves vagy kedvetlen érzéseinket: p. o. ha barátunk halálát forgatjuk előttünk, ha régi víg óráink jutnak eszünkbe. Az okosság egybevetvén a' dolgokat, kikeresi, melyek okoznak kedves, melyek kedvetlen érzéseket: p. o. hogy a' tanulás kedves érzéseket szül, mint a' mely kenyeret, bertsületet ad. Még pedig, ezen tehetségek közöttül egyik, változtatja sokszor a' másikat

másik tehetségből származott érzést; nevezetesen vagy segítik egymást az érzésben ezek a' tehetségek, úgy hogy annál fogva a' kedves vagy kedvetlen érzés nöttönn nő: p. o. látok egy szép, zöld, fás, füves helyet; a' zöld szín, a' fák szép formája tetszik a' szemnek; a' képzelő tehetség előhoz valamely szép vidéket, melyben vig óráim voltak, és már kedvesebb az érzés; előáll az okosság, látja mindenütt a' rendet, bámúlja a' Teremtő munkáit, még kedvesebbé lett az érzés. Vagy pedig egyik ezek közül a' tehetségek közül ellensége a' másiknak: p. o. valamely fajtalan verszet kedves lehet a' fülnek, és képzelő-tehetségnek, de nem tetszik az okosság-
nak — *szép, rossz*; — ellenben a' keserű orvosság nem tetszik az ínynek; de az okosság, a' keserű íz kedvetlen érzésének sokkal erősebb érzést, az egészség kedves érzését, tévénn ellenébe, 's' azt ez által elnyomván, bévéteti velünk.

Ezen kútfőkből származnak, és így formálódnak gyönyörűsegeink, 's' fájdalmaink. Minthogy pedig ezek a' tehetségek, különböző emberekben különbözők; egyiknek finumabb érző eszközei, elevenebb képzelő tehetsége, élesebb esze van, mint a' másiknak; azom-

bann

bann egyiknek egy, másiknak más tapasztalása van: innen van az a' nagy különbség az emberek kedves, vagy kedvetlen érzéseik között; azért igaz ez a' Canon: „*de gustibus non est disputandum*”; azért bajos a' magunk kedves, vagy kedvetlen érzéséből a' másokéra következtetést formálni.

§. 79. Kedves, vagy kedvetlen érzéseink, hol *erőssebbek*, hol *gyengébbek*. Mitől függ az érzéseknek ereje? Független az először is a' *dolgok* illetése *erejétől*; a' mi nagyobbann illet, erősebb érzést is okoz.

Továbbá, az *új, ritka, váratlan* dolgok erős érzéseket szereznek bennünk, ellenben a' *mindennapi, a' mihez hozzá szoktunk, a' mire előre készítettünk*, gyenge érzéseket szül. Innen van egyrészt az újságban, a' módiban való gyönyörködés; más részről az új szenvedéseknek eleinte csaknem kiállhatatlan volta, melyekről pedig azután nem panaszkodunk. Innen van, hogy a' mibenn először nagy gyönyörűségünket találtuk, azután meghidegszünk eránta, megsalattattnak tartjuk magunkat, nem elégszünk meg sorsunkal. Innen van, hogy a' váratlan szerentsét tartjuk csak szerentsének; hogy a' váratlan szerentsétlenség földig vér. Ne örülj

semminek felettébb, nints állandó öröm; ma ez gyönyörűségedre van, hólnap újabb kell; nem a' dolgok változtak meg, azok ma is tsak úgy illetnek, mint tegnap, te változtál meg. Ne irtózz semmitől felettébb: a' szokás a' vaslántzókat is könnyűkké teszi. Mindenre készenn tartsd magadat; nints a' mi meg nem eshetne; ki ígérte, hogy mindég bódog, szerentsés lészel? ha nem úgy történik a' dolog, mint vártad: nyertél; ha úgy: nem vesztettél.

„ *Quamobrem omnes, cum secundae res sunt maxime, tum maxime*

„ *Meditari secum oportet, quo pacto adversam aerumnam ferant:*

„ *Pericla, damna peregre rediens, semper secum cogitet,*

„ *Aut filii peccatum, aut uxoris mortem, aut morbum filiae:*

„ *Communia esse haec: ne quid horum unquam animo accidat novum:*

„ *Qidquid praeter spem eveniat, omne id deputare esse in lucro.*“ Terentius.

Ezekenn épül a' Stoicusi *αταραξία*.

A' *Változtatás* (*varietas*) is élesíti, az *Egyformaság* tompítja az érzést. Mi teszi a' pihenést édessé? a' munka; a' munka nélkül való pihenés, azaz, semmit sem tsinálás, nem hogy kedves volna, hanem utóljára a' legkedvetlenebb

nebb érzést — únalmat szerez; melynek sokszor az a vége, a' mit a' Francziák az Ánglusokról szoktak mondani: *az Ánglusok időtöltésből nyakokat szegik.* Miért gyönyörködik az ember a' theatrumi Játékokbann? Minden theatrumi Játékbann van bizonyos tsomó, mely a' véginn óldódik meg; annálfogva a' reménység és félelem egymást felváltva ostromoják a' Nézőknek szívét.

A' *Viszszásság* (*contrast*) is neveli az érzést: p. o. betegség után egészség, nagy öröm után szomorúság.

„*Dulce mari magno turbantibus aequora ventis,*

„*E terra alterius magnum spectare laborem;*

„*Non, quia vexari quenquam est jucunda voluptas;*

„*Sed quibus ipse malis careas, quia cernere svave est.*“ Lucretius.

Ezennkívül, mikor két kedves, vagy kedvetlen érzés következik egymás után: az első ha nem igen erős, neveli; ha felette erős, elnyomja a' másikat: p. o. mikor egészségünk jó, hajlandók vagyunk a' jó kedvre; ha boszszúsok vagyunk, minden legkissebb tűzbe hoz; ellenbenn a' nagy öröm, a' nagy szomorúság miá, nem érezzük a' következendőt. Mi az oka, hogy a' kik ifjúságobann kiélték a' világot, a' világból is kiélték magokat;

kat; és hogy a' kik ebül töltötték ifjúságokat, utóljára azok szoktak a' legjobb templomba járók lenni, azok kárhoztatják leginkább az ifjúság bolondságait? Eltöltek a' gyönyörűséggel, többé nem éreznek, minden tsömör előttök; megharagusznak a' vilagra; a' földieket, minthogy nem élhetnek velek, megútálják; irigylik azoknak állapotját, kiknek még van érzések a' gyönyörűséghez, azokat kárhoztatják. — Ifjú! szükönn bánj a' gyönyörűséggel; a' takarékoság nagy jövedelem; a' jó gazdaszszony tovább néz mánál, hólnap is nap leszsz, a' hólnapnak is megvan a' maga gyönyörűsége, tsak érezni tudj; szép vidám öregség a' jutalom; ki ne kapna' rajta?

Végre, mikor *egy kedves, és egy kedvetlen érzés egyszerre ostromolnak bennünket, ha egyenlő erejűek, egyenlő mértékben tartják a' szívet — keserű öröm; mint mikor a' Candidatus leasett képpel kíséri jóakarójának, kinek helyébe áll, hólt testét; ha pedig egyik erősebb a' másiknál, erőt vesz ugyan azon, de az is letör belőle valamit — fél kedv, nem tiszta öröm.*

Az olyan erős érzések, melyek által elkapódik, 's egészen elfogódik lelkünk, annyira, hogy a' miá az eszmélés

lés megkissebbedik, az *Indulat* (*Affectus, Perturbationes, Commotiones animi*). Az indulat ide'stova repked a' képzelő tehetség szárnyainn, mind addig, míg magát egészen ki nem fárasztja; orrunknál fogva hurtzol bennünket; kísérője a' megbánás. Egyszersmind pedig testünkben bizonyos, és az indulatok külömbségéhez képest külömböző változások történnek: az ábrázat hol béborúl, hol kiderül; hol feltüzessedik, hol elsárgúl; a' szív dobog, a' lélegzet elfogódik; a' tagok reszketnek, 's a' t. Látnivaló, hogy az indulat az embert, addig míg magát ki nem fújja, esztelenné teszi: ki kapna az észnélküvaló állapotonn? Ha egyszer benne vagyunk: nem veszszük bé az orvosságot; éppenn azért az indulat, indulat; és mikor béveszszük, már akkor az indulat megszűnt; akkor hát az orvosságra semmi szükség. Eleit kell hát venni, ha lehet; őrizkedjünk tőle a' hogy tudunk. Ezek próbált szerek:

Első: Nil admirari. Nagynak képzelünk valamit, annak elérésében képzeljük boldogságunkat, el nem érésében boldogtalanságunkat: p. o. a' fősvénynek pénz a' lelke, a' nagyravágyónak az ügy nevezett betsület, a' Poétának a' szabadság: a' mi hát azt előmozdítja,

vagy akadályoztatja, indulatba hoz. Eb-
ből a' kútfőből származnak többnyire az
indulatok. Ne nézzük nagyító üvegenn a'
dolgokat, vegyük azokat úgy, a' mint
vagnak: minden attól függ, hogy ve-
szünk valamit, és mindjárt tsendesek le-
szünk.

Második: Minthogy sokszor azért
jövünk indulatba, mert már felvóltunk
borsolva: tudnunk kell hogy bennünk
van a' hiba. De még is, minthogy min-
den katona vitéz, míg ütközetbe nem
kell menni, legjobb olyankor kerülni az
indúlatra való alkalmatosságot. A' kinek
az a' szerentsés phlegmája van, hogy
sóha az indulat miá magann kívül nints
(απαθία), az a' böltesség útján van:

Az indulatoknak két törsoke van:
az *Öröm*, és *Szomorúság*, és mind-
egyiknek sok ágaboga: nevezetesenn az
örömré nézve: a' jelenvalókonn való
öröm a' *Vigasság*; a' jövendőkonn való
öröm a' *Reménység*; az új, és szokatlan
dolgokonn való öröm, a' *Bámulás*; a'
maga ditső tulajdonságinn való öröm a'
Kevélység. — A' szomorúságra nézve:
állapotunkonn való szomorúság, a' *Me-
lancholia*; a' jövendő bajonn való szo-
morúság a' *Félelem*; mely ha hirtelen
valami váratlan rosztól származik, *Ijje-
ségnek*

ségnek mondatik; a' lehető kitsúfoltatástól való félelem, a' *Szegyenlősség*; valami ellenünkre esett tselekedetenn való szomorúság, a' *Boszszúság*; a' más szerentséjenn való szomorúság, az *Irigység*.

§. 80. Az érzéseknek *Tartósságát* a' mi illeti: úgy tapasztaljuk, hogy mennél erősebb valamely érzés, annál tartatlannabb; mennél gyengébb, annál állandóbb. Ne kapjuk nagyonn mohonn a' gyönyörűséget; a' nagy gyönyörűségnek szomszédjába van a' véle való bételés. Ne irtózzunk felette nagyonn a' fájdalomtól; *ha súlyos, rövid; ha hosszas, nem súlyos*.

§. 81. Azt, a' mi kedves érzést szerez bennünk, *Jónak*; az ellenkezőt *Rosznak* mondjuk széles értelembenn. A' mi jó, azt kívánjuk (*appetitus*), irtódzunk ellenbenn attól a' mi rossz (*aversatio*); vagy is, kívánjuk eltávoztatni a' mi rossz; kvánjuk elérni azt a' mi jó. Ehez képest tulajdonítódik a' léleknek *Kívánó tehetség* (*Appetitus, Facultas appetendi*), más szóval *Akarat* (*Voluntas*). Minthogy azért kívánunk valamit, hogy kedves érzést várunk tőle: látnivaló, hogy mihelyt elérjük a' mit kívántunk, és így meg van a' kedves érzés, azt többé nem kívánhatjuk; hogy hát az a' mit

kívánunk, olyan dolog, a' mivel még nem bírunk. De többnyire csak képzelődésünktől függ, mink van, mi nints: a' fősvénynek van, még sints. Innen származnak a' legtöbb kívánságok. — Érd meg azzal a' mid van: mindjárt van elég; a' *megelégedés nagy gazdagság.*

Továbbá, ugyan abból, hogy valamit azért kívánunk, mert kedves érzéssel bíztat, következik, hogy előre tudnunk kell, mi mitsoda érzést szerez bennünk; és így esmérnünk kell kívánságunk tárgyát: ezért mondódik ez a' regula: *Ignoti nulla cupido.* De ez az esméret sokszor homályos, zavaros lehet: a' mikor nem tudjuk igazán mit kívánunk. Hát ebből a' kútfőből hány esztelen kívánságok származnak! A' nagy-ravágyó kívánja a' nagy hivatalt; a' szegény az uraságot: *nagy hivatal nagy baj — nagy uraság nagy szolgaság.* Innen vagynak kivált az Ifjúság' bolondságai.

„*Nate! cave, dum resque sinit, tua corrige vota,*

— — — „*Poenam pro munere poscis.*“

Végre azt teszi fel a' kívánság, hogy azt a' mit kívánunk, lehetőnek, nem erőnk felett valónak képzeljük. De sokszor csak képzeljük is ám; a' mikor kívánságunk phantastai kívánság.

- „ *Absentis ranae pullis vituli pede pressis,*
 „ *Unus ubi effugit, matri denarrat, ut ingens*
 „ *Bellua cognatos eliserit. Illa rogare,*
 „ *Quantane? num tandem (se inflans) sic*
 magna fuisset?
 „ *Major dimidio, Num tanto? Cum magis,*
 atque
 „ *Se magis inflaret; non si te ruperis, inquit,*
 „ *Par eris.*“ — — — Horatius.

Ma is sok ilyen Békák találkoznak.

- „ *Tecum habita, et noris, quam sit tibi cur-*
 ta supellex.“

§. 82. A' kívánságoknak *Ereje* függ e' következendőtől:

Mennél erősebb az érzés, annál erősebb a' kívánság is. Valami tehát az érzéseket erősíti, vagy gyengíti, mind az gyúlasztja, vagy óltja a' kívánságokat. Innen van, hogy annyira kapnak az emberek az újságonn, a' módinn. Innen van, hogy a' szoros fenyíték alól felszabadúlt Ifjú, nyakra főre rohan, valahol tsak szabadságát kimutathatja. Innen van, hogy sokszor kívánnánk is valamit, nem is.

Továbbá, a' mit nem esmértünk egészen, a' mi el van rejtve, erősen kívánjuk, minthogy ahoz sokat tóldhat a' képzelő tehetség: ezt teszi *Mentor-nak* ez a' mondása: „*A' szemtelen és*
 „ *magát kitálató szépségtől megtsömör-*

„lünk, a' szemérmes szépség magá-
hoz hódít.“

Az akadályok is, de a' melyeket nem erőnk felett valóknak képzelünk, nevelik a' kívánságot: *nitimur in vetitum*. Ellenkezőképpenn van a' dolog, ha valamihez igen könnyenn hozzá juthatunk.

A' mit megszoktunk, minthogy a' nélkül bajos ellenni, erőssenn kívánjuk.

Annál erősebb a' kívánság, mennél kevesebb; annál gyengébb, mennél több a' tárgya.

§. 83. Ha valami kívánság annyira erőt vesz bennünk, hogy minden más kívánságainkat elnyomja, azt *Aggódásnak* (*Passio animi*) hívják. A' kibenn ilyen kívánság van, annak fejében a' kívánt dolognak előterjesztése megfeneklett (*fixa idea*), azzal kél, azzal fekszik, azt főzi magábann, arról beszél legörömestebb 's leggyakrabbann. Ezért lehet az embernek kívánságait beszédeiből kimagyarázni. És minthogy mindent a' kívánságának szemével néz; mindenről ahozképest ítéel, azt tartja igazságosnak, illendőnek, tisztességesnek, a' mi kívánságának hízelkedik: attól függ, ahoz szabja magát egész gondolkodása módja, egész caractere. E' többnyire
az

az oka, hogy oly különbözőképpenn, és olyan sokszor balúl ítélnék az emberek a' dolgok felől. Ezért felette nehéz, sőt tsaknem lehetetlen megszabadúlni az ilyen kívánságoktól; az egész embernek meg kellene változni; a' minthogy egészenn is egyet fordul természete, ha szerentsére megtalál tőle szabadúlni; a' magvábann meg kell azt fojtani; ha megöröködik, az eszünk is utánna mehet.

Valamint pedig tüköre az indulatoknak az ábrázat: tüköre a' kívánságoknak is. Valakinek szokott kívánságait, annál fogva characterét ábrázatjából ki tudni olvasni; a' vólna a' *Physiognomica*.

Az indulat olyan, mint a' vízáradás, a' mely mindent tör, ront, kevés idő múlva elmúlik: az aggodás mint a' sebes folyóvíz, mely magának mindég méjjebb méjjebb árkot ás. Amaz gondolatlan; ez fortélyos. Amaz hamar felejt: ez békél, békél, de nem felejt. Amaz kinyílt szívű: ez tettető, álnok. Amannak következése olyan, mint a' boritaltól való főfájás: ezé mint a' szárazbetegség. A' hol indulat van, nints ott aggodás; a' Francia indulatos; a' Spanyol és az Olasz megbolondúl a' szerelem miá.

Az aggodásnak két fő neme, a' *Szeretet*, és *Gyűlölség*, melynek sok fajai vagynak. — A' Szeretet valamely kedves dolog elnyerése végett való aggodás. Ez alá tartoznak: a' másik *Nem (Sexus) szeretete*, a' *Pénz szeretete* — *Telhetetlenség*; a' *tiszt, hivatal, betsület szeretete* — *Nagyravágyás*. Valamely kedvünk ellen való személynek eltávoztatásán való aggodás a' *Gyűlölség*. A' mások jeles tulajdonságiból származott gyűlölség a' *Vetélkedés*. A' megsértődésből való gyűlölség a' *Boszszuállás kívánása*.

§. 84. Az eddig valókbann előadódott, hogy némely dolgok kedves, mások kedvetlen érzést szereznek bennünk; vagy is hogy némely dolgok jók, mások rosszak; és hogy azt a' mi kedves érzéssel jár együtt, vagy jó, kívánjuk elnyerni, az ellenkezőt pedig kívánjuk eltávoztatni. Ez eddig jól van: de még ezzel nints vége a' dolognak; felmarad t. i. ez a' kérdés: mik? és miért szereznek bennünk kedves vagy kedvetlen érzést? mi a' jó, rossz? miért a' jó, jó? miért a' rossz, rossz? és így; utóljára is mi az a' mit kívánunk? mitsoda utóljára is akaratunknak rugója? — Hogy ezt megfejthessük, vegyük fel legfőbb
s leg-

's legnevezetesebb kívánságinkat, 's lássuk hogy mind azok utóljára is hová mennek ki, és így milyenek azok a' dolgok, melyeket kívánunk.

Mindenbenn megvan az *Életszeretete*, gazdagbann, szegénybenn, okosbann, oktalanbann. Szeretünk élni, mert jutnak eszünkbe eddig vólt gyönyörűségeink, a' jövendőktől pedig újakat várunk; és tsak akkor van az élet terhünk-re, mikor a' rozsasz, melytől félünk, nagyobb a' jónál, melyet reménylünk; melyből látnivaló, hogy a' Magamegölés, nem bátorság, hanem gyávaság. Az életszeretetéből foly a' *Haláltól való irtódzás*; de a' melyet a' Vallás, a' tsendes lelkiesméret nagyonn gyengít. Az Élet egészség nélkül nem élet: *kívánjuk egészségünket feltartani*, mely körülötünk mindent örömmé változtat: *irtó-zunk a' betegségtől*; senki sem eszik iszik kész akartva magának betegséget. — Az életszeretetenél nem kisebb, hanem nagyobb, a' *Szabadságszeretete*, melyért az ember sokszor életét is kotzkára teszi. — A' szabadságszeretetéből foly az *Uralkodásra való vágyás*, t. i. hogy nem tsak az hogy nekünk ne parantsoljon más, hanem mi parantsoljunk másnak. — Szereti továbbá az ember a' *Fog-*

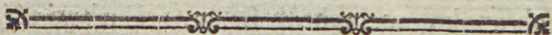
*lalatos*ságot. Ez a' foglalatosság kívánása kimutatja magát már a' gyermeke benn; a' gyermek egy helybenn nem ülhet; a' gyermek tudakozódik. — Ebből a' foglalatosság szeretetéből foly a' *Játékszeretete*, t. i. ha nem találunk hasznos foglalatosságot, haszontalannal is szeretjük időnket tölteni. — A' foglalatosság utánn kívánjuk a' *Pihenést*, mely csak a' munka utánn eshetik jól. — A' Társaságiéletbenn nem utolsó dolog, hogy mások jól ítélnék é felőlünk, vagy rosszul. Innen származik a' *Betsület-szeretete*, mely minden kívánságunk közt csaknem legerősebb; a' minthogy azért életünket, barátunkat, hazánkat 's a' t. feláldozzuk. — A' Polgáritársaságban, az adás, vevés, kereskedés könnyítése végett felvevődött egy bizonyos dolog, mely minden áru portékáknak képét viselné, és azoknak árának mértéke lenne, a' *Pénz*. Innen származott a' *Pénz-szeretete*. — Szeretjük azokat a' kik minket szeretnek. Innen van a' *Házastársak*, *Gyermekek*, *Atyafiak*, *Barátok*, *Jóltevők*, és a' *Haza eránt való szeretet*. — Mind ezek a' kívánságok, elébb utóbb egyre mennek ki, a' *Tökéletesség kívánására*. T. i. minden dolognak van bizonyos czélja, czéljához képest bizonyos

zonyos ereji, tehetségei, egyszóval bizonyos *Természete*. Tökélletes valamely dolog, ha céljának megfelel; és így ha a' benne lévő erők céljához képest munkálódhatnak. — Már hogy az említett kívánságok tárgyai mind olyan dolgok, melyek a' bennünk lévő erőknek munkálkodását, közelebbről vagy távolabbról előmozdítják, vagy is a' tökéletesség felé visznek, azonnal szembe tűnik. Az *Élet* nem egyéb a' bennünk munkálkodó erők' folyamatjánál, az *Egészség* azoknak vigályonn való menetele; a' *Foglalatosság* azokat foglalatoskodtatja; a' *Szabadság*, *Uralkodás* módot ad az azokkal való élésbenn; a' *Betsület* és *Pénz* arra eszközök. E' szerént, utóljára is azt kívánjuk, a' mi nekünk tökéletességünkre való, vagy természetünkkel megegyezik; a' *Tökéletesség az akarat rugója*. És minthogy azért kívánunk valamit, mert kedves érzéssel ketsegtet: látnivaló, hogy az olyan dolog szeréz bennünk kedves érzést vagy közelebbről (*tulajdonképpenn kedves*), vagy távolabbról mint eszköz (*hasznos*), egyszóval az a' jó, a' mi tökéletességünket előmozdítja, legalább előmozdítani látszik; ellenbenn az okoz kedvetlen érzést vagy közelebbről (*tulajdonképpenn kedvetlen*), vagy tá-

volabbról (*káros*), egyszóval az a' *rossz*, a' mi tökéletességünket akadályoztatja, legalább a' mi képzelődésünk szerént.

Azt kívánni, a' mi tökéletességünk-re van, és azért kívánni, mert kedves érzést szerez bennünk, az embernek *Magaszeretete* (*Amor sui, Egoismus*). Ha már azt kívánjuk, a' mi tökéletességünk-re van, 's azért kívánjuk mert kedves érzés követi; és ha az eránt a' mit nem esmérünk, se hűk, se melegek nem vagyunk: látnivaló, hogy minden kívánásunkbann, vagy akarásunkbann ott van a' *Magaszeretet*. Azt kívánni még is Kántal, hogy mikor akarunk, ne nézünk arra, mit várhatunk valamely dolgotól, gyönyörűséget-é, vagy fájdalmat, képtelenség; elválni a' madárnak szárnyát, leszedni a' hajó vitorláit, 's azt kívánni hogy repüljön. Attól azombann nem kell tartani, hogy az embernek magaszeretettel a' *Virtus* meg ne állhatna. Azt tévénn ugyan is fel, hogy az olyan virtus, mely minden magaszeretetet kirekeszt, minthogy magaszeretet nélkül nem lehet akarás, képtelen, és tsak az Oskolábann van; a' mi megtetszik abból is, hogy mind azok a' tselekedetek, melyeknek gyakorlásábann áll a' virtus, olya-

olyanok, melyektől függ az Emberi társaság boldogsága; nem másért állottunk pedig társaságba, hanem magunkért; bizony nem is másért gyakoroljuk azokat a' tselekedeteket, hanem magunkért, hogy t. i. azoknál fogva boldogok lehessünk, a' társaságban; ezt tévénn mondom fel, és így, hogy a' virtus abbann áll, a' mások boldogsága által munkálódni a' magunkét — *Felebaráti szeretet*, (*Amor proximi*): valamíg a' magaszeretet enged az okosságnak, valamíg annyira meg nem vakít, hogy a' más kárával keressük a' magunk boldogságát *Vak magaszeretet*, (*Szoros értelembeli egoismus*), mind addig nem tsak nem veszedelmes, de múlhatatlanúl szükséges is. Ez a' legbőltsebb practicum Príncipium: „a' mit akartok, hogy mások „tselekedjenek tiveletek, ti is azt tselekedjétek másokkal.“

T Ó L D A L É K.

AZ EMBEREK CHARACTERÉNEK KÜLÖMB-
SÉGÉRŐL, ÉS ANNAK OKAIRÓL.

§. 85. Minden emberbenn megvagyának a' léleknek előadott tehetségei: minden ember *esmér*, és *akar*, ebbenn megegyez az ember az emberrel: különbözik ellenbenn az ember az embertől abbann, hogy egyiknek egy, másiknak más gondolkodása módja, más kívánsága, más tselekedete, egy szóval más *Character*e van. Mi ennek a' külömbségnek oka? Oka mindjárt az emberek testének és lelkének különbözö alkotása, a' *Temperamentum*: t. i. különbözö a' vér részeinek proportioja különbözö emberek-
benn;

benn; külömböző az inashúsok ingerlődhetsége, külömböző az érzőinak érzékenysége; de külömbözők az érző, képzelő, okoskodó tehetségek is. Négyféle temperamentumot szoktak megkülönböztetni, melyeket *Hippocrates* és *Galenus* után, kik azokat a vérnek külömbkülömbféle romlottságaitól nevezték el, a vérnek ilyen vagy amolyan állapotját nézvén azoknak okának; *Véresnek* (*Sanguineum*), *Melancholiásnak* (*Melancholicum*), *Cholerásnak* (*Cholericum*), és *Phlegmásnak* (*Phlegmaticum*) mondanak.

A Véres temperamentumú ember, hirtelen és álhatatlan; él a mával, a hólnapról nem aggódik; a húzomos munkát nem szereti; a játék minden esze kedve; a társalkodásbann víg, tréfás, mulattságos; minden embernek barátja; könnyenn ígér; de azzal sem sokat gondol, ha nem telyesíti ígéletét; rossz fizető; kinyílt szivü, semmi gonoszt magábann nem forral; most ellenség, más órábann jó barát; megbánja, nagyonn megbánja a mit tselekedett; de a megbánás kevés ideig tart; nehezenn tér meg.

A Melancholiás temperamentum lassú, de állhatatos; nagyra vesz valamit, és főzi magábann; méjjenn gondol-

dolkodik; mindentől fél, senkihez sints bizodalma; komor; mindenbenn az akadályokat keresi, azért nehezenn fog valamihez.

A' Cholerás temperamentum, tüzes és zabolátlan; a' mit egyszer feltesz magában, török szakad meg kell lenni; mások tsak machinák, eszközök, tzéljának elérésére; szeret parantsolni; passiója a' nagyravágyás; szereti a' vakító pompát; a' hivatalért él hal; dítséri magát; szereti, ha a' hízelkedés szemtől szembe dítséri; szeret nagy lelkűnek látszani, de nem mások, hanem magaránt való szeretetből; telhetetlen és fősvény, de a' hol mutatni kell, nem kíméli; másokat közel magához nem bortsát, nagy czeremoniával bánik velek, hogy azok annál mélyebb tisztelettel járjanak előtte; társalkodása nem kedves, mert ő maga magának az egész compánia; kedve erőltetett; az elmésség nem talentuma, de még is szeret vagdalkozni, ha van olyan, ki tartja a' hátát.

A' Phlegmás temperamentum, érzéketlen mint a' fa; nem érzi a' betsület's barátság ösztöneit; vastagabb ösztön az, a' mi őtet indítja, a' has és a' tsendes heverés ösztöne; minden változástól's újítástól irtószik, mert az őtet kiven-

né

né a' sorából; irtózik minden nehezets-
ke munkától; jót nem tesz, mert mun-
kábann kerül; rosszat sem, mert az is
munkábann kerül; sem barát, sem ellen-
ség; sem nem örül, sem nem szomor-
kodik; ritkán és dísztelenül nevet; so-
ha sem sír. Juh temperamentum.

Ezen négy temperamentumot így
szokták a' Vallásra nézve characterizálni:
a' choleras Orthodoxus; a' véres Szabad-
lélek; a' melanchóliás Fanaticus; a'
phlegmás Indifferentista.

Ezen négy temperamentum a' két-
két extremum; melyek összeolvadván,
egymást neutralisálják, 's lesznek belő-
lük *Vérescholeras, Véresphlegmás, Me-
lancholiáscholeras, és Melancholiás-
phlegmás* temperamentumok; melyek
a' szerént, a' mint egyik vagy másik
ingredientiából több vagy kevesebb van
bennük, ismét külömbözők.

§. 86. Oka továbbá annak a' külömb-
ségnek a' *Nevelés*. Nevelés széles érte-
lembenn teszi, testi 's lelki tehetségünk-
nek ifjú korunkbann a' tanító, társalko-
dás, példák, a' rajtuk eső történetek
által való kifejtődését, 's formálódását.
A' rossz nevelés elgyávitja, elpuhítja a'
testet, butánn hagyja a' lelket, tele veri
hibás vélekedésekkel; a' rossz példák ál-

tal megvesztegeti a' szívet. Mit várhatni az ilyen neveléstől egyebet, gyáva, minden munkától, minden nagy lelkű tselekedettől irtódzó, tsak a' maga hasznát kereső, babonával telyes, a' roszbann megrögzött embernél? Ellenbenn a' jó nevelés, maga erejében bizakodó, a' nagy és nemes tselekedetekért égő, a' veszedelembenn megrettenthetetlen, okos, vaktábnan nem hívő, az újítástól, ha jó, nem irtódzó, másokat eltűrő, a' jóra kész embert szül.

§. 87. Az *Élelem keresés módja* — *Élet neme* is külömbséget tsinál az emberek characterében: részszerént az által, hogy az elmét vagy köszörüli, vagy tompítja; esméretünket vagy szélesíti, vagy keskeny határok közzé szorítja; részszerént pedig az által, hogy bizonyos kívánságokat vagy felébreszt bennünk, vagy megfojt.

Azok a' nemzetek, melyek tsupánn *Halászatból* élnek, minthogy ez a' természetesi mesterség nem sok elmebéli törődést kíván, irtóztató buták, kívánságaik kevesek, nem tudnak semmit a' gazdagságról, telhetetlenségről, nem érzik a' betsületnek, ditsőségnek ösztöneit, törvényre nints szükségek, idegen nemzetekkel semmi közök.

Sok-

Sokkal mások már a *Vadász* nemzetek. A vadászat vigyázást, okosságot, ravaszságot kíván, fegyverre, szerszámokra van szükség, találni kell; nem tsuda ha ezeknek elméje jobbann kifejtődzik. A vadász a legkietlenebb helyekenn hajhászsa a vadat; bátorságra, kegyetlenségre szokik. Itt sins ugyan még a gazdagságnak semmi híre; mindazáltal kezd már kifejtődni az *Enytm*, *Tied*, mely felett sokszor per támad; sokszor többeknek kell öszvefogni, a soknak egyre kell halgatni. Kezdődik az uralkodás.

A mely nemzetek *Baromtartásból* élnek, azoknál megvan a gazdagság, azzal együtt a tekintet's hatalom kívánása is. A jószágnak bátorságbann való bírása, szükségessé teszi a másokkal való szorossabb egyességet, mely az erköltsöket lágyítja, simítja.

A *Szántásvetés* feltalálása után, a birtok, tekintet, hatalom, még szükségesebbé lett; a Polgáritársaság fundamentoma megvettetett; a törvényhozás elkezdődött; az ember megszeliődött; támadtak a *Mesterségek*, a *Tudományok*, az abból származott bővölködés szülte a *Kereskedést*; a kereskedés pallérozta

az erköltsöket, de el is rontotta, — szülte a' tsalást, a' luxust.

§. 88. A' *Vallás* annyira öszve van szöve fonva az embernek minden esméretével 's tselekedetével, hogy a' szerént, a' mint a' vallása külömböző, lehetetlen külömböző characterének is nem lenni. A' vallásnak annak kell lenni fő tzéljának, hogy a' jó tselekedeteket gyakoroljuk; azonn az okonn, mert van Isten, olyan Isten, a' ki a' jóbann gyönyörködik, ki a' jó tselekedetet mind ez, mind egy más életbenn megjutalmaztatja, a' rosszat megbünteti. Már, mennél közelebb jár valamely vallás ehez a' tzélhoz, annál okosabb és jobb embereket formálhat; mennél távolabb, annál butábbak és rosszszabbak követői.

§. 89. Az *Igazgatás formája* is nagy oka a' characterbeli külöbségnek. Az Igazgatás formája, vagy Monarchia, vagy Aristocratia, vagy Democratia. A' Monarcha és az Aristocraták vagy telyes hatalommal bírnak, vagy nem. Ha a' telyes hatalmú Monarcha vagy Aristocraták visszaélnék hatalmokkal, azoknak uralkodása szoros értelembenn *Despotismus*. A' despotismusbann nints semmi törvény, nints semmi szabadság; az uralkodónak kényyétől függ az alattvaló-

valónak élete, java, betsülete; félelem mindennek a' rugója; a' Minister fél az Uralkodótól, a' Ministertől félnek az alsóbb Tisztviselők; ezektől fél a' köznép, mind ezektől pedig fél az Uralkodó. Lehet-é itt az embernek tsak legkissebb betsi is? lehet-é tsak legkissebb szikrája is a' nemes érzésnek? lehet-é igyekezet, munkásság (*industria*)? Virágozhatnak-é itt a' mesterségek, tudományok? A' félelem szül bizodalmatlanságot, tetetést, ravaszságot, hízelkedést, alaton lelket. Ellenbenn, a' szabad Monarchiában, Aristocratiában, hol tehát vagy nints telyes hatalma az Uralkodónak, vagy ha van is, szentül folytatja szent hivatalát, és a' Democratiában érzi azt az ember, hogy ember, nemesebb lélek lakik benne; egyenesebb, barátságosabb; magaviselete fájinabb; van esze 's kedve a' mesterségekhez, tudományokhoz; szereti a' Hazát, mert van hazája.

§. 90. A' *Clima*, azaz, a' Levegőnek száraz vagy nedves, hideg vagy meleg vólta, mit tehessen az ember characterére, eléggé mutatja az a' nagy különbség, mely van a' napkeleti és napnyúgoti nemzetek Philosophiája, Vallása, Poësisé, Constitutiója, és szokásai között. Mely különbség, ha nem egé-

szenn a' clima róvására róvódik is: tsak ugyan nagy része van abbann. A' nagy meleg gyengíti, elbádjasztja a' testet, a' gyengeség szúli a' pihenést, a' dologtalanságot, a' puhaságot; ezek a' képzelő tehetséget tüzelik; a' heves képzelő tehetség keresi a' tsudálatost, természet felett valót, a' magánosságot, a' tündéres életet. Ugyan tsak az a' gyengeség szúli a' más kényvétől való függést, a' vak engedelmességet. Ellenbenn, a' hideg, hanem felette nagy, erősíti a' testet, mely erőnek érzésének éppenn ellenkező következései vagynak. De annyibann is van közü a' climának az ember characteréhez, hogy a' climától függ valamely tartománynak termékeny vagy terméketlen volta; melytől függ a' lakosoknak életmódja, ettől pedig characteré.

§. 91. Igen szembetűnő az a' characterbeli különbség, mely a' *Férjfi* és *Aszszony* közt van. Melynek oka, rész szerint a' férjfi és aszszony különböző temperamentuma. Minthogy az aszszonyi nem gyengébb testű; érzékenysége ellenbenn nagyobb, képzelő tehetsége szilajabb: onnan van az az indúlatra való nagy hajlandóság; az a' könnyenn álló sírás; az a' mulattság kívánása; az az újságonn, módinn való ka-
pás,

pás; a' boszszuállás kívánása; az az associatio lántzann végnélkül futó, a' mások titkainak sem kedvező beszédeség. Részszerént pedig, az aszszonyi nemnek egészen más nevelése 's élete módja — gyengesége miá nem lévén alkalmas a' terhebb munkára, a' házi gond bízódott rá; hol kevés 's könnyű lévén a' mi elméjét foglalatoskodtatja, rövidebb látású. Érezvén az aszszony gyengeségét; minthogy erővel nem lehet, mesterséggel hódítja meg Férjét: sírás, kérés, hízelkedés, szépség a' fegyvere a' férjli ellen. Innen van a' tettezés, melybenn az aszszonyok mesterek. Innen van a' maga tsinosgatás, az a' piperesség, az a' hijjábannvalóságokonn való kapás (*vanitas*), az az irigykedés. Innen van az az illendőség, 's magaviseletbenn való tsinosság ellen való tsak legkissebb hibának is észrevétele, az az emberszóllás.

§. 02. Az *Életidő*höz képest (*Aetas*) is, igen külömböző az ember caractere. Az idő változtatja testünket, lelkünket, neveli tapasztalásunkat.

A' *Gyermek*, most kezdvén kifejtődni testi 's lelki ereji, nem nyughatik; a' játék minden esze kedve; hasznot nem tehetvén, kárt tesz, tsakhogy
 moz-

mozgásbann lehessen; ifjú érzőszközeivel mindenfelől akarja kóstolni az új természetet; tsupa érzés; az okosság benne még tsak pislákol; tapasztalása kicsíny; annálfogva tsak azt kívánja, a' mi most jó; a' jövendőről semmit sem tud. Innen származnak a' gyermeknek képtelen kívánságai, a' maga kényyén való járás, a' makattság, engedetlenség.

Az *Ifjú* érezvénn az erőt tagjaibann, 's kiburkolódott képzelő tehetsége szárnyainn idestova repdesvénn, bátor, vakmerő; szereti magát mutogatni; szeret nagynak látszani; érzi a' betsületet; nem esmérvénn meg az emberek' ravaszságát, titka nints; egyenes szívű; szereti a' barátságot.

Az *Emberkorbann* a' testnek ereje megállapodik; az érző tehetség tompúl; a' képzelő tehetség szelidül; ellenbenn az okosság megérik; a' dolgok más oldalról néződnek; a' jelenvaló úgy néződik, mint a' jövendőnek szülő anyja; oda az ifjúi szelesség; oda a' vakmerőség; állhatatosság áll helyébe; oda a' tündér világ; oda a' barátság; — pénz, tekintet, hivatal, esmerősök kellene.

Végtére, kopik 's gyengül a' test machinája: gyengülnek az inashúsok, nem bírják a' testet; megtompúlnak az érző

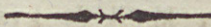
érző eszközök; a' szív restül; egyéb functiók is meglassodnak; az elme hibázik; előáll a' *Venség*. Érezvénn gyengeséget, félénk; a' pénzben keres magának gyámolt; fösvény; irigyli az Ifjakk a' gyönyörüséget, melyel nem élhet; azokat óltsárolja; dítséri a' régi időket, mint a' melyek gyönyörüségére valának; szólja a' maiakat, minthogy azoknak hasznát nem veheti. —

§. 93. Az egész *Empirica Psychologia*ra olvasd:

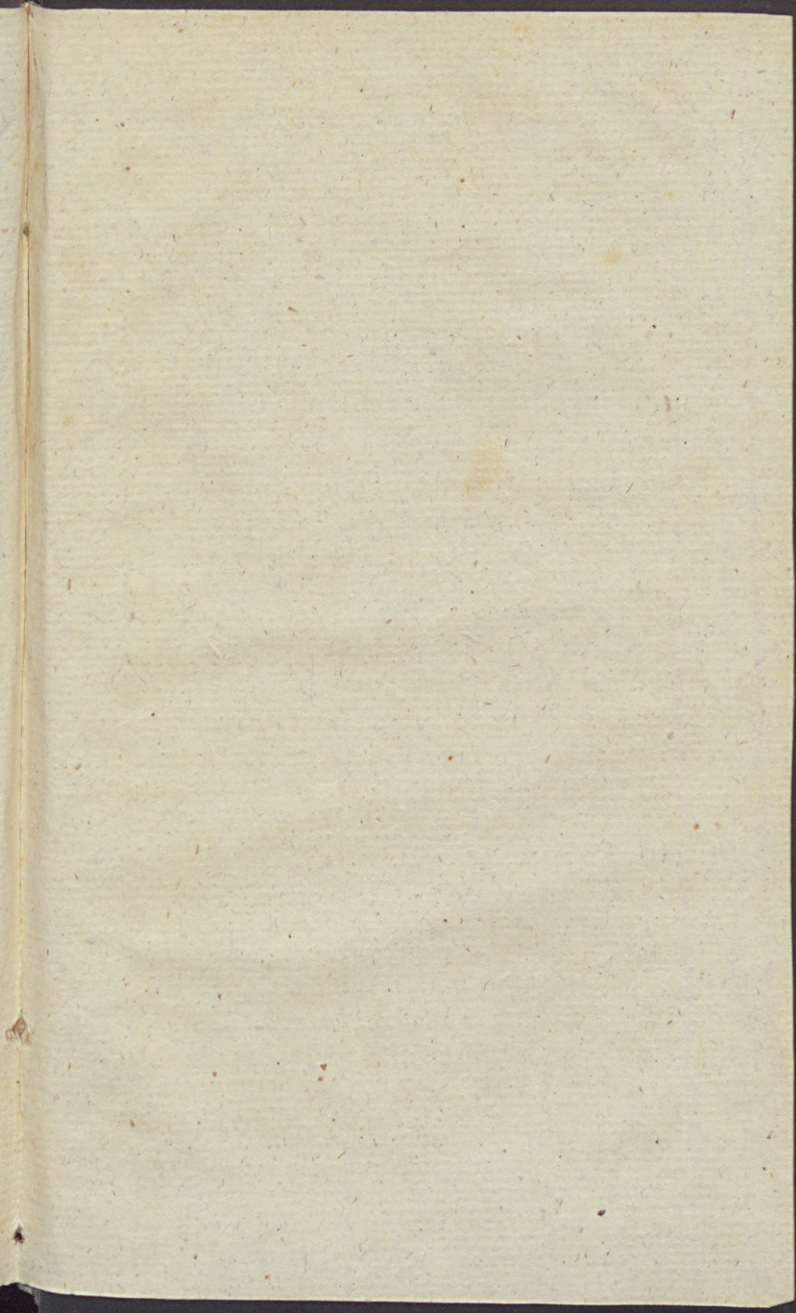
1. *L. H. Jacob's Grundrifs der Erfahrungsseelenlehre*, Hal. 1800. — Systemának alkalmazásint jó; de nagyon száraz.

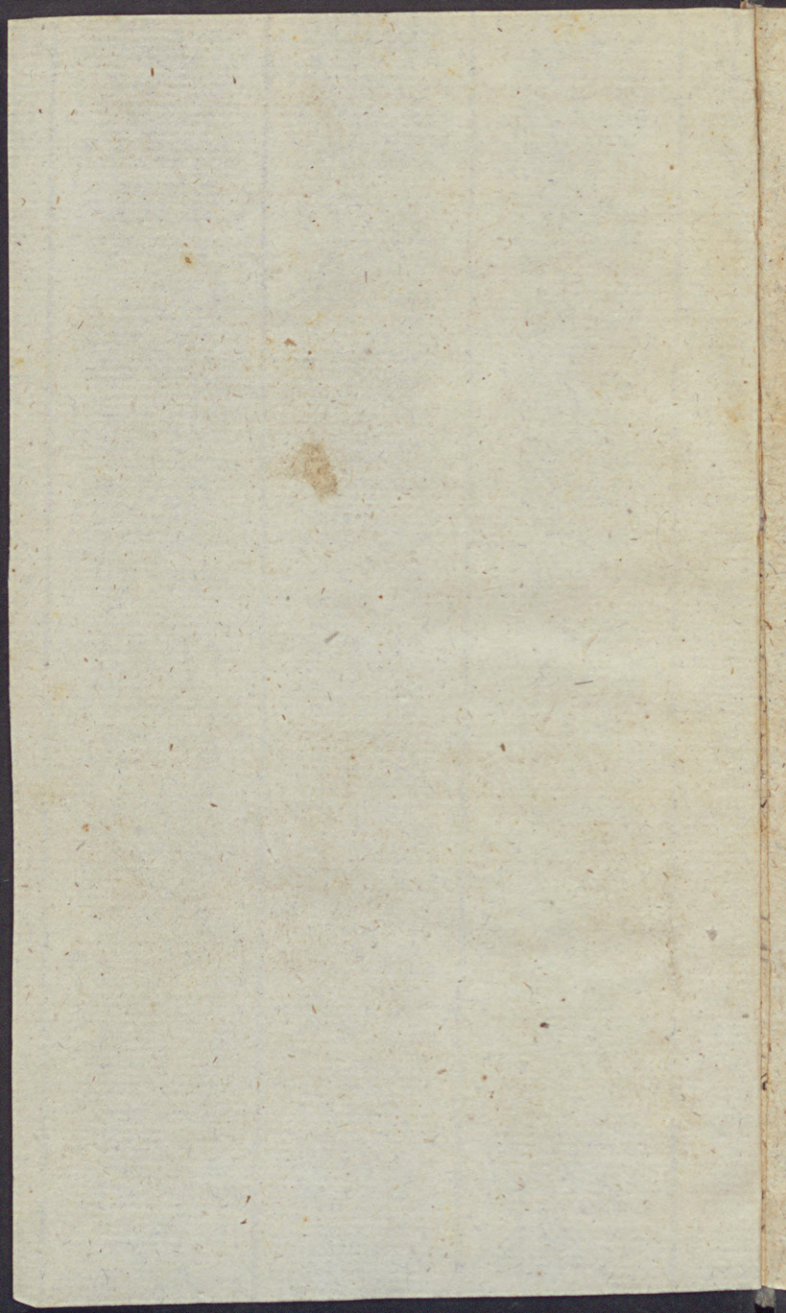
2. *I. Kant's Anthropologie*, Königsberg 1800. — nem annyira systema, mint jeles furtsa tapasztalásokkal, jegyzésekkel telyes könyv.

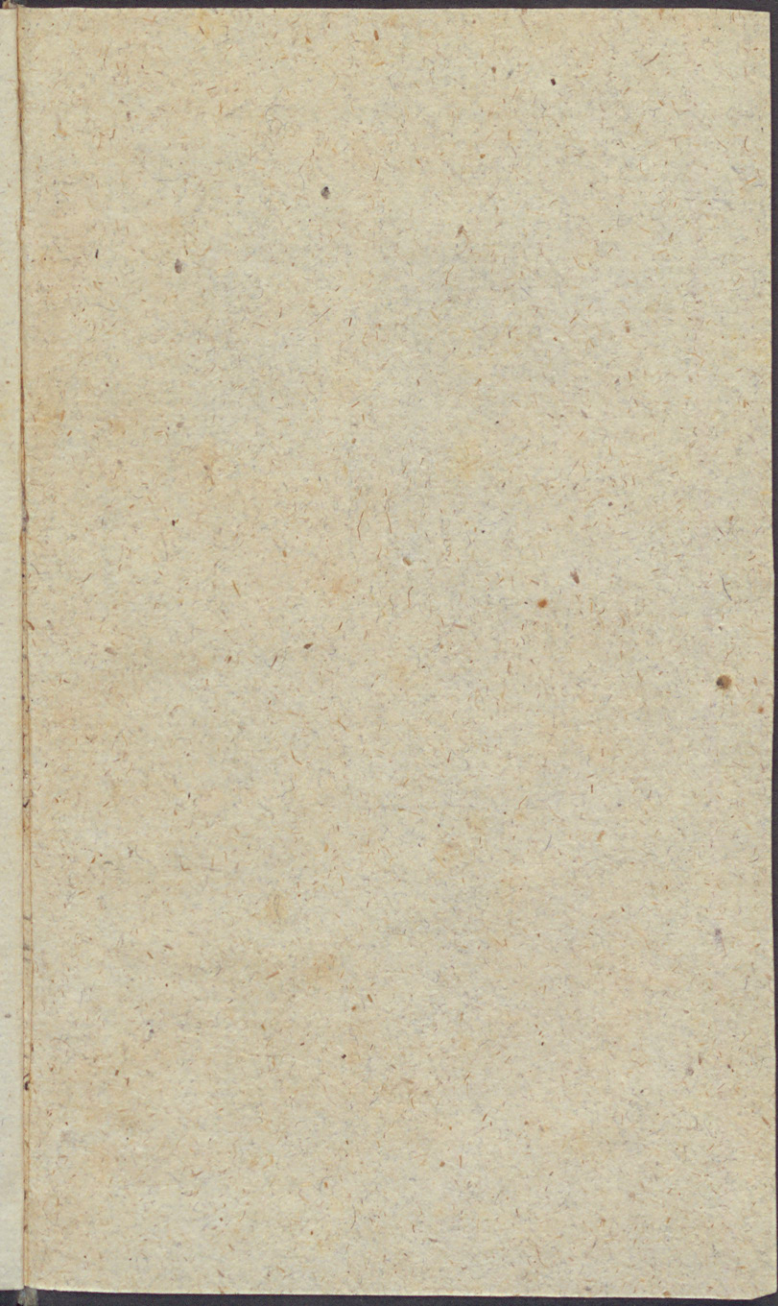
3. *I. Ith's Versuch einer Anthropologie des Menschen*. Bern. 1794. — Szép citációkkal, eleven stilussal, de sok beszéddel készült munka.

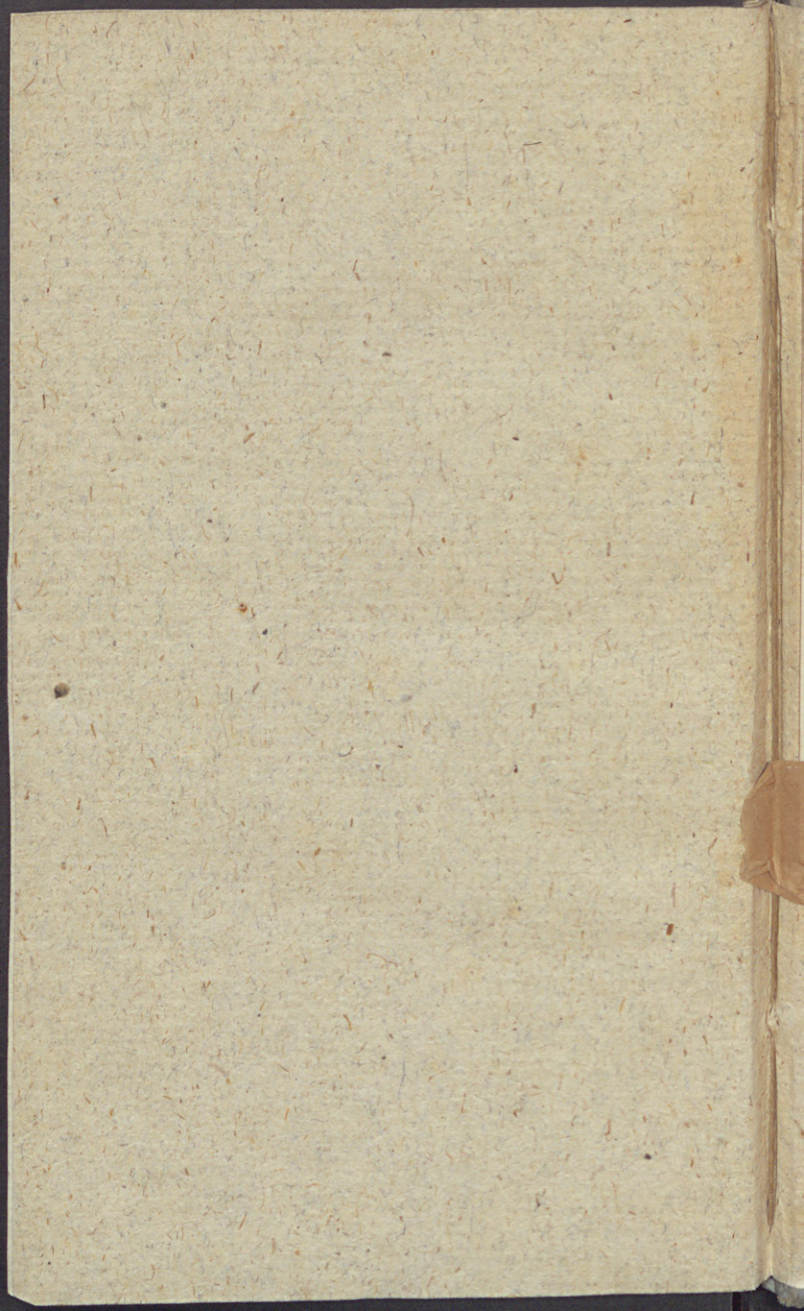

12275-3. BUDAPESTI KÖNYVTÁR

728187

A. J. T. kalocsai főgimn. fizikai szertára.

728187

728187